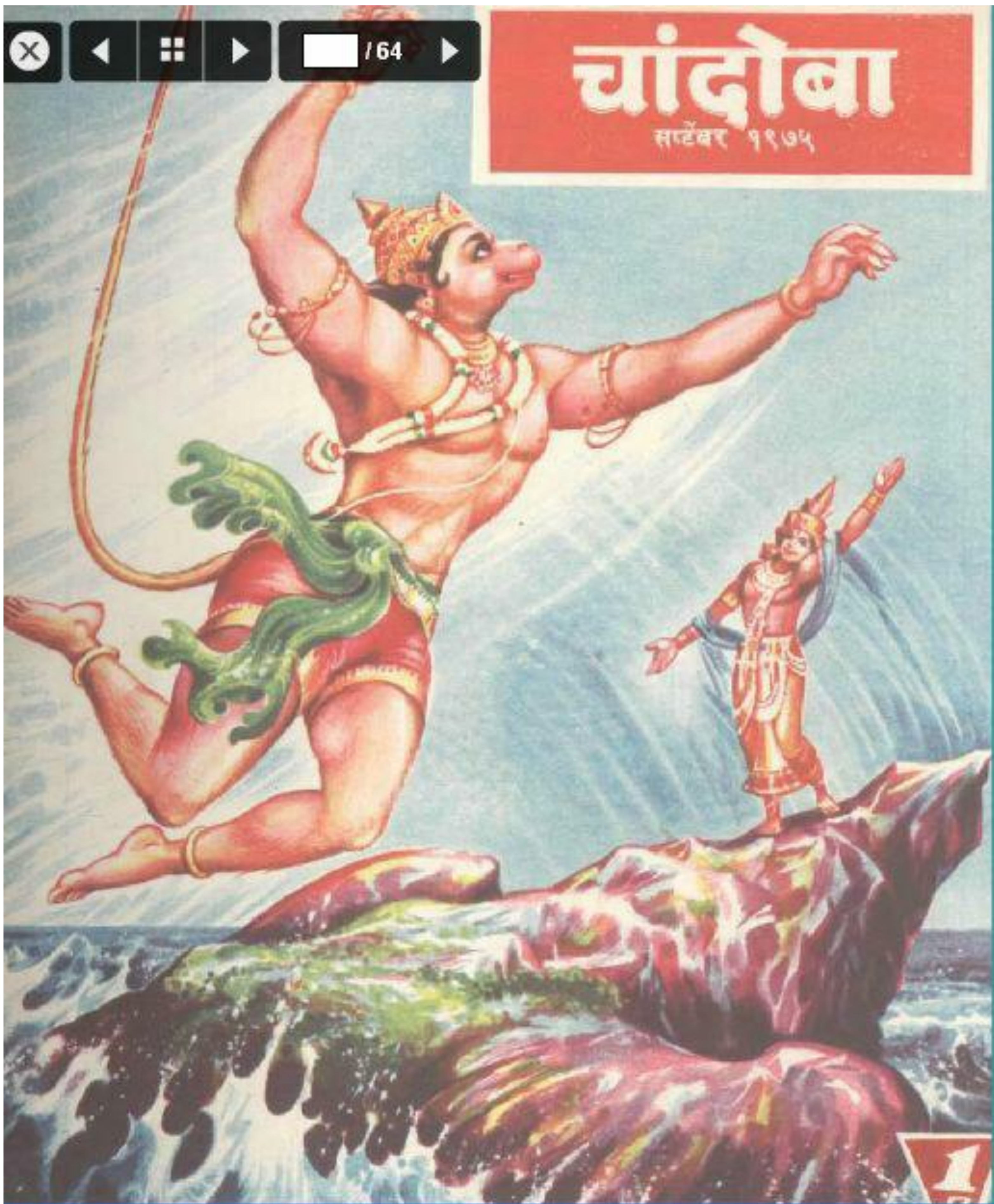

चांदोबा
सप्टेंबर १९७५

[२५]

सिंह नदीवर स्नानाला गेल्याबरोबर कोल्हा लांडग्याला म्हणाला–"मित्रा! मालक परत यायच्या आत तू खायला सुरवात कर. फार भुकेला आहेस. सिंहाला मी सांगायचे ते सांगून गप्प करीन."

लांडग्याने मागचा पुढचा विचार न करता ऊंटाच्या काळजाचा लचका घेतला.

सिंहाने परत येऊन पाहिले तर त्याला उंटाचे काळीज दिसले नाही. मोठ्याने गरजला आणि विचारले–"माझ्या आधी उंटाला तोंड कोणी लावले?"

"काय सांगायचे ते सांग! बोल ना आता!" असे म्हटल्या सारखे लांडग्याने कोल्ह्याकडे पाहिले.

परंतु कोल्हा हसत म्हणाला–"लांडगोबा! माझ्याकडे डोळे वटारून कशाला पाहतोस रे? तूच तर काळजाचा लचका घेतला होतास!"

लांडगा थक्कच झाला. आपला जीव वांचविण्यासाठी त्याने धूम ठोकली. सिंहाने त्याचा पाठलाग केला. नंतर 'या एवढयाशा लांडग्याला ठार करून काय मिळणार?' असा विचार करीत परतला.

सिंह परत येऊ लागला त्या वेळी त्याला जोरजोराने घंटा ऐकू आल्या. तेथून थोडया अंतरावरून एक कारवान जात होते. उंटांच्या गळ्यातल्या घंटा वाजत होत्या.

"हा आवाज कसला रे?" सिंहाने कोल्ह्याला विचारले.

"पळ काढावा लागणार आपल्याला महाराज! आपल्यावर फार मोठे संकट येणार आहे!" कोल्हा म्हणाला.

कोल्ह्याला विचारले.

"आपण पूर्वी मृत्यदेवतेला वचन नव्हते का दिलेत की उंटाला ठार केल्यावर शंभर टक्के व्याज देऊन मुद्दल फेडाल म्हणून? मुद्दल आणि व्याज वसूल करण्यासाठी मृत्यु देवता येत आहे." कोल्हा म्हणाला. ते ऐकतांच सिंहाने तेथून पाय काढला. त्यानंतर कोल्ह्याने कित्येक दिवस त्या उंटाच्या देहावर आपला उदर निर्वाह चालू ठेवला

* * *

दमनक गेल्यावर संजीवक विचार करू लागला: "आतां मी काय बरे करणे बरोबर होईल? हे एक फार मोठे अरण्य आहे. मला कोणी वाघ किंवा चित्ता ठार केल्याशिवाय राहणार नाही. सिंहाने तर माझ्याशी वैरच करायचे ठरविले आहे. तेव्हां आता एकच उपाय आहे, सिंहाजवळ जाऊन प्राणाची भिक्षा मागावी!"

असा विचार करून संजीवक पिंगळकाकडे गेला. दमनकाने सांगितल्याप्रमाणे सिंह आपली शेपटी ताठ करून व दोन्ही पंजे आवळून बसला होता. नजर करडी होती. ते सर्व संजीवकाने पाहिले. ढुशी मारायला शिंगे पुढे करून उभा राहला.

पिंगळकाने, दमनकाने सांगितल्याप्रमाणेच संजीवकाच्या वागण्यात सर्व लक्षणे आहेत हे ओळखले आणि संजीवकावर तुटून पडला. त्याने आपली अणकुचीदार नखे संजीवकाच्या अंगात खुपसून त्याची पाठ फाडली व पोट फाडणार इतक्यात संजीवकाने न भितां सिंहाला आपल्या शिंगांनी मारले आणि मागे सरकून पुन्हां शिंगे मारण्याच्या तयारीत होता.

दोघे परस्परांना ठार करण्यासाठी झुंजत असलेले पाहून करटक दमनकाला म्हणाला–"मित्रांमध्ये असे भांडण लावून तू फार मोठे पाप केले आहेस. हे अरण्य कसे शांत होते, तू यांत अशांतता आणलीस. तू हा मार्ग काढून आपल्या मालकाचा जीव धोक्यात टाकलास. तुझ्यासारख्या मूर्ख

मंत्र्याचा सल्ला घेऊन त्याप्रमाणे वागल्याचा पश्चात्ताप आपल्या मालकाला झाल्याशिवाय राहणार नाही. त्यांना तोंड दाखविणेसुद्धा लज्जास्पद वाटते आहे. मालकाची चूकसुद्धा काही कमी नाही. मूर्ख राजे तुझ्यासारख्या अप्पलपोटया मंत्र्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे वागून स्वतःचा नाश स्वतःच अंगावर ओढून घेतात. तुझ्या सारख्याला हिताची गोष्ट सांगणे हे मागे एका माकडाला त्याच्या हिताची गोष्ट सांगितल्यासारखे फुकट आहे."

"काय रे ती गोष्ट? ऐकू दे तरी!" दमनकाने विचारल्यावर करटक गोष्ट सांगू लागला :

निरर्थक उपदेश

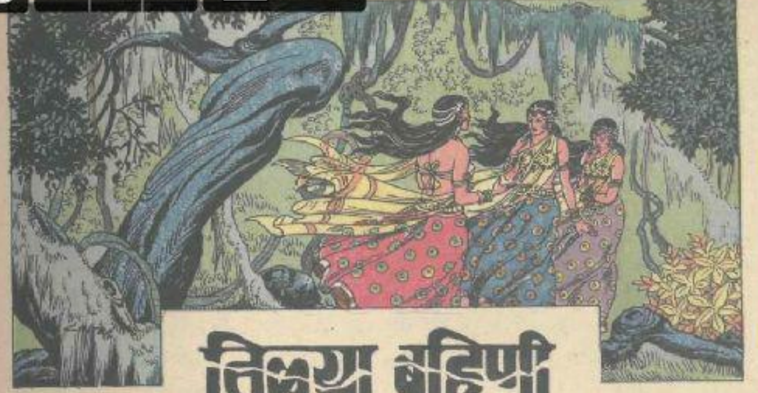
एका अरण्यात एक माकडांचा कळप होता. थंडीचे दिवस होते. सर्व माकडे थंडीने थरथर कापू लागली. तेवढ्यात त्यांना एक काजवा दिसला. त्याला पाहून तो बारीक निखारा असावासा त्यांना वाटले. तो आणून पाचोळा जाळून जाळ करावा व शेकावे असे त्यांना वाटू लागले. त्यांनी तो काजवा एका जागी आणून ठेवला आणि त्यावर पाचोळ्याचा ढीग केला.

त्या माकडात एका माकडाला फारच जास्त थंडी वाजत होती. लवकर जाळ व्हावा, यासाठी त्याने त्या काजव्यावर फुंकर घालायला सुरवात केली. जवळच्या झाडाच्या फांदीवर बसून सुईसारखी अणकुचीदार चोच असलेला चिमणीसारखा लहान काळा पक्षी ते पाहून म्हणाला– "मित्रा! कशाला रे हा फुकट वारा घालतो आहेस? तो विस्तव नाही, काजवा आहे!"

माकडाने तिकडे दुर्लक्ष केले आणि फुंकत राहिला.

तो पक्षी वारंवार त्या माकडाला सांगतच राहिला. त्या मूर्ख माकडाला राग आला आणि म्हणाला–"गप्प बैस!" पण तो वेडा पक्षी त्या मूर्ख माकडाला तेच तेच सांगत राहिला.

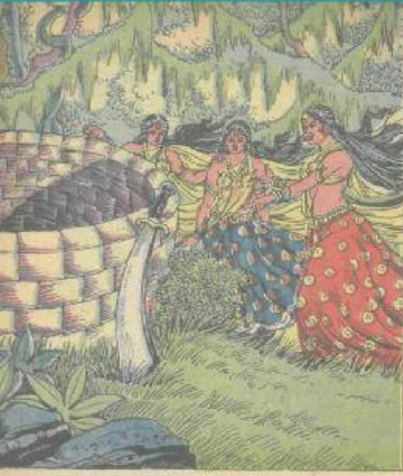

तिळ्या बहिणी

[१३]

[उदयन व त्याच्या दोघां भावंडांनी पाहरा देणाऱ्या राक्षसाला ठार केले. त्याच्या मोठ्या भावाने तिघां भावंडांना धरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यांनी माकडाचे रूप घेऊन सुटका करून घेतली. त्याच वेळी दाढीवाला तेथे आला आणि त्यांना वश झाला. मोठ्या राक्षसाला ठार करण्याच्या प्रयत्नात उदयन स्वतः त्याच्या हातात सापडून विहिरीत पडला. पुढे–]

राक्षस उदयनला जेव्हां विहिरीत टाकून निघून गेला तेव्हां दाढीवाल्याच्या रूपात असलेला उदयन विहिरीत निरुपाय अवस्थेत एक आठवडाभर पडून राहिला. त्याला बाहेर निघतां आले नाही. तिकडे त्याचे भाऊ निशीथ व संध्याकुमार आणि दाढीवाला भस्माच्या प्रभावाने अदृश्य रूपात जागच्या जागी पडून होते. कारण त्यांना स्वतःचे रूप येण्यासाठी आवश्यक असलेले भस्म उदयनजवळच राहून गेले होते. इकडे तिळी भावंडे या स्थितीत असतां तिकडे राजकन्यांना काही सुचेना. क्षणाक्षणाला नजरेस पडणारी भावंडे अदृश्य झाली होती. त्यांच्यावर कोणते संकट ओढवले असेल या काळजीत तिघी होत्या. त्यांना शोधण्याची तिघींनी खूप खटपट केली. जवळपासची सर्व जागा हुडकून चाळून काढली.

राजकन्या हुडकत हिंडत असतां उदयन पडला होता त्या विहिरीजवळसुद्धा आल्या. परंतु उदयन दाढीवाल्याच्या रूपात असल्यामुळे त्याची उंची जेमतेम वीतभरच होती. म्हणून राजकन्यांनां तो दिसला नाही. त्या विहिरीजवळ आल्याची चाहूल त्याला लागली होती व त्याने आपल्या परीने मोठमोठ्याने हाका मारल्या होत्या, परंतु त्याच्या आकाराप्रमाणे त्याचा आवाज देखील लहानच झाल्यामुळे तो राजकन्यांना ऐकू आला नाही.

आपण किती हाका मारल्या, परंतु त्या राजकन्यांना ऐकू न आल्यामुळे त्यांना काहीच कळले नाही, या विचाराने उदयन जास्तच निराश झाला. परंतु सुदैवाने त्याच वेळी त्याला एक गोष्ट आठवली.

राक्षसाने आपल्याला विहिरीत टाकले त्यावेळी विहिरीच्या काठावरची तलवार सुद्धा विहिरीत टाकली होती. त्यानंतर तो तेथून गेला होता, उदयनला ती गोष्ट आठवली व त्याने ती तलवार काढली आणि विहिरीबाहेर फेंकली. ती विहिरीच्या काठावरच्या जमिनीवर येऊन पडली. ती नजरेस पडली तर आपण विहिरीत असल्याची गोष्ट राजकन्यांना कळू शकेल, असा उदयनचा अंदाज होता. परंतु त्याच्या अंदाजाप्रमाणे ती तलवार राजकन्याच्या नजरेस पडली नाही.

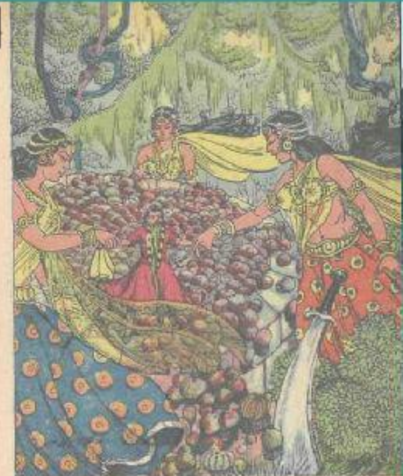
आणखी एक आठवडा लोटला. राजकन्या पुन्हा तिघां भावंडांना शोधत विहिरीवर आल्या. तेव्हां जमिनीवर पडलेली तलवार पाहून त्यांना फार आश्चर्य वाटले. "हे कसंबाई, मागच्या खेपेस आपण आलो त्यावेळी येथे तलवार दिसली नाही आणि आतां कोठून आली. कदाचित राक्षसाने उदयनला ठार करून या विहिरीत टाकलं तर नसेल?" असा विचार करून तिघींनी विहिरीत वांकून पाहिले.

त्यांना एक विचित्र दृश्य दिसले. त्यांना हे पाहून आश्चर्य वाटले की विहिरीत निरनिराळी फळे दिसत होती व अर्धी विहीर फळांनी भरली होती. फळावर दाढीवाला उभा होता. त्याच्या हातात मंत्रवलेला पंचा होता. पंचातून फळाचे ढीग एकावर एक पडत होते. फळांनी विहीर भरत आली होती.

आश्चर्याने थक्क होऊन काही बोलल्याशिवाय राजकन्या ते दृश्य पहात उभ्या होत्या. आणखी काही वेळाने फळांचा ढीग काठापर्यंत येऊन पोचला. त्या ढिगावर दाढीवाल्याच्या रूपात राजकन्यांनी उदयनला पाहिले व हात धरून बाहेर काढले. तो हसतच बाहेर आला.

तेव्हां उदयनने, त्याने राक्षसाचे डोके कसे कापून विहिरीत टाकले, ते पुन्हां राक्षसाच्या धडावर येऊन कसे बसले आणि शेवटी राक्षसाने त्याला विश्वासघातकी नोकर म्हणून तलवारीसह विहिरीत कसे टाकले, सर्व वर्णन करून सांगितले. सर्व ऐकल्यानंतर राजकन्या म्हणाल्या–"काही असो, या मंत्रवलेल्या पंचामुळे तुझा जीव वांचला खरा! परंतु याच्या मदतीने अशा तऱ्हेने आपला जीव वांचविता येईल, तुला हे सुचले, ह्याबद्दल तुझ्या डोक्याची वाखाणणीच केली पाहिजे.

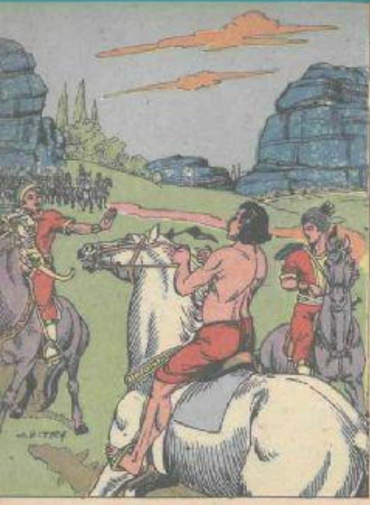
नंतर सर्व निघाले आणि निशीथ, संध्याकुमार व दाढीवाला अदृश्य रूपात

त्या जागवर शिंपडल्याबरोबर त्यांना आपले रूप लाभले.

तेथपर्यंतचे सर्व वृत्त ऐकून दाढीवाला म्हणाला–"म्हणजे राक्षस, मलाच त्याने विहिरीत ढकलले असे, समजला म्हणावयाचा! एका तऱ्हेने हे बरेच झाले. यापुढे काय करावयाचे याविषयी विचार करायला हवा."

तेव्हां उदयन म्हणाला–"होय! तरमग या खेपेस येईल तेव्हां तो विहिरीत मी आहे की नाही, हे नक्कीच पाहील. मी तेथे नाही हे पाहून व विहीरभर फळे भरलेली पाहून त्याला नक्कीच संशय

“तो येईपर्यंत तेथे विहीर राहली तर ना?” दाढीवाल्याने विहीर अदृश्य करायला सुचविले.

लगेच सर्व विहिरीजवळ गेले व त्यांनी भस्म शिंपडल्याबरोबर विहीर नाहीशी झाली. त्या जागी सपाट जमीन झाली.

नंतर उदयन दाढीवाल्याला म्हणाला– “आता तू एक ज़रूरी काम करावयाचे आहे. आम्ही राजकन्यांच्या शोधार्थ निघालो त्या गोष्टीस सात वर्षे होऊन गेली. तिकडे राजा, राणी व इतर लोक आमचे काय झाले या काळजीत असतील. म्हणून तू आतांच श्रावस्ती नगरीस जायला नीघ खुशाल असल्याचे त्यांना कळव. आम्ही लवकरच परत सुखरूप परत येऊ, काळजी करू नये, असे त्यांना सांग.”

दाढीवाल्याने होकारार्थी मान हलविली आणि लगेच श्रावस्ती नगरीस निघाला. तेव्हां उदयन, अगदी सुरवातीला या माया महालाकडे येत असतां खंदकात कसा पडला आणि त्याने खंदकात आपला घोडा कसा सोडला आणि कसा बाहेर आला हे सांगून म्हणाला–“तू पायी गेलास तर तुला श्रावस्ती नगरीस पोचायला फार दिवस लागतील. म्हणून घोड्यावर बसून जा. याशिवाय ते तुझ्या बोलण्यावर कदाचित विश्वासही करणार नाहीत. परंतु घोड्याला ओळखून तू आमचा निरोप घेऊन आला असशील असे त्याना साहजिकच वाटेल.”

त्याप्रमाणे उदयनच्या पांढऱ्या घोड्यावर दाढीवाला निघाला. तो जात असता एका मैदानात दानशील राजाने पाठविलेल्या सैनिकांनी उदयनच्या घोड्यावर नसून आलेल्या दाढीवाल्याला पाहिले. ते सैनिक संध्या व निशीथ यांच्या घोड्यावर बसून येत होते. त्यांनी उदयनच्या पांढऱ्या घोड्याला ओळखले. एका अनोळखी माणसाला त्या घोड्यावर येत असलेला त्यांनी दाढीवाल्याला विचारले–“कोण रे बाबा, तू? तुला हा घोडा कोठे व कसा सापडला? आणि तू कोठे निघालास हे सांगा आणि त्यानंतर पुढे पाऊल टाक.”

दाढीवाला म्हणाला–“मी दानशील महाराजांकडे एक शुभवार्ता पोचविण्यासाठी जात आहे. नंतर तुम्ही ज्या घोड्यांवर बसून येत आहां ते घोडे मी पूर्वी पाहिलेले आहेत. तुम्ही महाराजांचे सेवक आहां वाटते?”

“होय! पण तू जी शुभवार्ता म्हणालास ती काय, प्रथम सांग!” सैनिक म्हणाले.

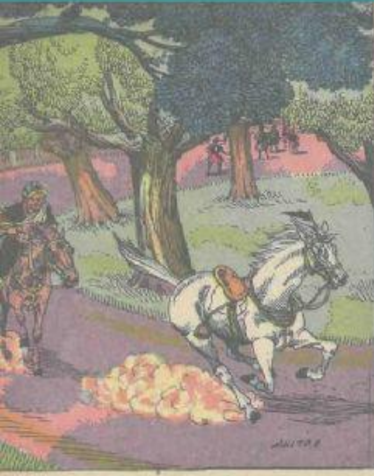
“राजकन्या व त्यांना शोधायला गेलेले तरुण युवक सुखरूप आहेत. ही गोष्ट महाराजांना कळवायची आहे.” दाढीवाला म्हणाला.

“अस्सं! तर चल, आम्ही येतो तुझ्या बरोबर!” दोघे सैनिक म्हणाले.

“तसं नाही. आपण असं करू या. आपण प्रथम राजकन्या आहेत त्या जागी जाऊ या. तुम्ही दोघे तेथेच रहा. मी परत येऊन महाराजांकडे ही बातमी पोचती करतो.” दाढीवाला म्हणाला.

“बरं! म्हणत ते सर्व राजकन्या व तिळी भावंडे होती त्या जागी आले. सैनिकांना तेथे रहायला सांगून दाढीवाला श्रावस्तीनगरीला निघाला.

काही अंतर गेल्यावर वादळी वारा एकाएकी सुरू झाला. राक्षस येण्याची ती खूण होती. ती ओळखून दाढीवाल्याने घोड्याला टाच मारली आणि वायुवेगाने घोडा भरधाव सोडला. परंतु राक्षसाने त्याला गाठले आणि घोड्याच्या पाठीवरून दाढीवाल्याला अलगद उचलले आणि आकाशमार्गाने निघून गेला.

परंतु घोडा इकडेतिकडे भटकत एका आठवड्याने श्रावस्ती नगरीस येऊन पोचला. तो सरळ राजवाड्यात गेला. राजाने त्याला ओळखले व धावतच जवळ आला. राजा त्याला चुचकारून उभा करीत होता. परंतु घोडा थांबायला तयार नव्हता. उलट्या दिशेने परत फिरला.

म्हणाला–"उदयन कोठे गेला आणि हा घोडा एकटा इकडे कसा काय आला आणि आतां परत कां फिरला, काही कळत नाहीं. त्याच्या या वागण्यावरून त्याचा मालक व इतर दोघे कोणत्या तरी संकटात सांपडले असावेत, असे वाटते. नक्कीच यात काही तरी गुपित असले पाहिजे. म्हणून घोडा ज्या दिशेला जाईल त्या दिशेने त्याच्या पाठोपाठ जाऊन, काय होईल ते परत येऊन सांगा."

राजा असे बोलत असता घोड्याला आवरणे नोकरांना अशक्य झाले. घोडा पळू लागला. राजाचे नोकर त्याच्या पाठीमागून निघाले. परंतु घोडा एकदम थांबला व 'थांब!' अशी मानेने त्याने जणू खूण केली.

ते पाहून राजाच्या मनात एक विचार आला. मंत्र्याला बोलावून तो म्हणाला–"मंत्री! हे नोकर बरोबर आलेले घोड्याला नको आहेतसे दिसते. त्यांना परत मागे पाठवा आणि फक्त तुम्ही एकटे त्याच्या पाठीमागून जा."

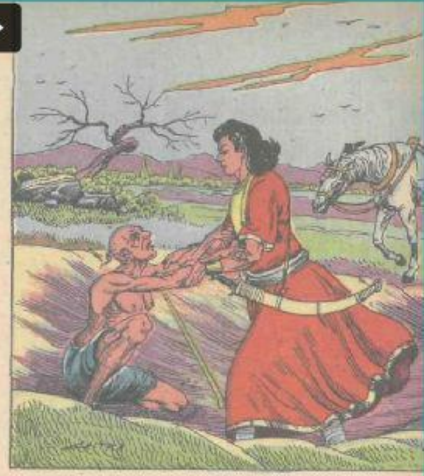
नोकरांना मागे महालात पाठविण्यात आले. घोडा पुन्हां पुढे चालू लागला. त्याच्या पाठीमागून एकटा मंत्री निघाला.

* * *

तेथे राजकन्या, तिळी भावंडे फार विचारात पडली होती. शुभवार्ता सांगून परत येतो, असे वचन देऊन निघालेला दाढीवाला इतका काळ लोटला तरी परत न आलेला पाहून त्यांना काळजी वाटणे साहजिक होते. दहा दिवस झाले होते. त्यांच्या डोक्यात निरनिराळ्या प्रकारच्या शंकाकुशंका येत होत्या.

शेवटी एके दिवशी उदयन आपल्या भावंडांना म्हणाला–"तो बिचारा कोणत्या संकटात सांपडला आहे, कोण जाणे? मीच स्वतः श्रावस्ती नगरीला जाऊन यावे, म्हणतो. तोंपर्यंत तुम्ही काळजीपूर्वक रहा. जरूर वाटल्यास या भस्मांचा उपयोग करा." असे सांगून त्याने त्यांना थोडे पांढरे भस्म व थोडे काळे भस्म दिले आणि निशीथाच्या काळ्या घोड्यावर बसून निघाला.

उदयन वाटेत एका राजाच्या राज्यातून जात होता. त्याला एक आंधळा दिसला. तो काठीने चाचपत हळूहळू चालत होता. दुर्दैवाने तो पाय घसरून एका खड्यात पडला. उदयनने लगेच घोडा थांबविला. त्या आंधळ्याला खड्ड्यातून बाहेर काढले. त्याने आपल्या जवळचे अंजन त्याच्या डोळ्यांना लावले आणि आश्चर्य म्हणजे आंधळ्याला छान दिसू लागले. त्याने

उदयनचे आभार मानले आणि आपल्या घरी यायला त्याला आग्रहाने विनंती केली.

ते ज्या घरी आले त्या घरचा मालक त्या देशाच्या राजाचा नोकर होता आणि तो आंधळा त्याचा बाप असल्याचे कळले. आपल्या बापाला दृष्टी आलेली पाहून मुलाला परमानंद झाला. त्याने उदयनचे आभार मानले. त्याला जणुंकाही उदयनच्या रूपाने देवच पावला होता. ती बातमी गावभर, एवढेच नव्हे तर, राजाच्या दरबारात देखील पोचली.

राजाने नोकरांना पाठवून उदयनला आदरपूर्वक बोलावून आणायला सांगितले. उदयन दरबारात आला. राजाने सर्व प्रकारे

त्याचा सत्कार करून विचारले–"तू कोण? कोठून आलास? तुझ्यासारख्या देव माणसाला आजपर्यंत आम्ही कोठे पाहिले नाही. तू आमच्या दरबारात राहून दरबाराची मान प्रतिष्ठा वाढवा!"

तेव्हां उदयन म्हणाला–"महाराज! आपण माझ्यावर दर्शविलेला प्रेमादर मी कधीच विसरणार नाही. परंतु मी आज एका महत्वाच्या कामावर जात आहे. ते काम पुरे करून मी परतते वेळी महाराजांच्या दर्शनास अवश्य येईन.

राजाने अत्यंत प्रेमाने उदयनला निरोप दिला. त्यानंतर वाटेत कोणत्याही प्रकारचे विघ्न आले नाही आणि उदयन एका आठवड्याने श्रावस्तीला येऊन पोचला.

उदयनला पाहताच दानशील राजाने धावत येऊन प्रेमाने त्याला आलिंगन केले. उदयनने राजकन्या खुशाल असल्याचे सांगितले. राजाच्या मनाचे समाधान झाले. उदयनने त्या वेळेपर्यंत घडलेल्या सर्व गोष्टी थोडक्यात सांगितल्या व म्हणाला–"तुम्ही

कारण नाही. आम्ही सर्व लवकरच तुमच्या मुलींना घेऊन सुखरूप परत येऊ."

ते ऐकून राजाचे हृदय भरून आले. राणीला तर काय बोलू व काय करू असे झाले. सर्व प्रजा आनंदसागरात मग्न झाली. दुसऱ्या दिवशी पहाटे उठून उदयन राजाचा निरोप घेऊन आणि आईचा आशीर्वाद घेऊन माया महालाच्या दिशेने निघाला.

त्याने बरोबर आणखी कोणाला घेतले नाही. तो एका आठवड्याने माया महालात येऊन पोचला. परंतु तेथे आल्यावर त्याने जे दृश्य पाहिले ते पाहून तो भीतीने थरथर कापू लागला. ते दृश्य भयंकर होते.

उद्यानातल्या एका झाडाला पांच फाशीच्या दोऱ्या लोंबकळत होत्या. संध्या, निशीथ व दाढीवाला आणि श्रावस्तीहून आलेले दोन नोकर सर्वांना क्रमाने बसवले होते. त्यांचे सर्वांचे हातपाय आवळून बांधलेले होते. समोर वाघासारखा राक्षस उभा होता. (क्रमशः)

अंधत्वाची फिकीर

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन पुन्हा स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! या जगात किती मोठी योग्यता असली तरी कधी कधी मान खाली होते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विष्णुशास्त्रीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी वंगदेशावर चंद्रवर्मा नावाच्या राजाचे राज्य होते. तो विचारी व शांत स्वभावाचा होता; राज्यकारभारातही तो कुशल होता. परंतु त्याला ज्योतिष् शास्त्राचे इतके वेड होते की कोणी ज्योतिषी आला तरी तो त्याला आपली जन्मकुंडली दाखवून भविष्य सांगायला सांगे.

एकदां त्याच्या दरबारात विष्णुशास्त्री नावाचा एक ज्योतिषी आला. राजाने त्याला संवयीप्रमाणे आपली जन्मकुंडली दाखवून आपले भविष्य वर्तविण्यास सांगितले.

विष्णुशास्त्र्याने राजाची जन्मकुंडली लक्षपूर्वक पाहिली व म्हणाला–"जो खरा ज्योतिषी असतो त्याने कोणाच्या तोंडाकडे पाहून ज्योतिष्य सांगू नये. तेव्हां जसे आहे तसे मी सांगतो, राग मानू नये. बरोबर अठरा वर्षांनी या देशात दुष्काळ पडेल. तो दुष्काळ फक्त एक वर्षभर राहील. परंतु दुष्काळ संपल्यावर बरोबर दोन वर्षांनी आपल्या दोनही डोळ्यांची दृष्टी जाण्याची भीती आहे. मी हे भविष्य सांगितल्याबद्दल क्षमा करावी. राग मानू नये."

"परंतु शास्त्री बुवा हे संकट टळायला काही उपाय असेलच की नाही?" राजाने नम्रपणे विचारले.

विष्णुशास्त्र्याने पुन्हा आडव्या उभ्या रेखा काढल्या आणि काही गणित करून म्हटले–"एक मार्ग आहे. परंतु ती गोष्ट आपण कोणाला सांगता कामा नये. एक कुरूप असा मांत्रिक आपण बोलाविल्याशिवाय आपणांकडे येईल. त्याच्या मंत्रबळाने आपली नेत्रज्योती जाणार नाही. त्याहून जास्त मला काही सांगता येणार नाही."

राजाने विष्णुशास्त्र्यांना बिदागी देऊन आदरपूर्वक निरोप दिला.

त्यानंतर अठरा वर्षांनी विष्णुशास्त्र्याने सांगितल्याप्रमाणे देशात दुष्काळ आला. परंतु राजाने पूर्वीच काळजी वाहून अन्नधान्याचा भरपूर पुरवठा करून ठेवला असल्याने प्रजेला फारसा त्रास झाला नाही. दुसऱ्या वर्षी नेहमीप्रमाणे पाऊस पडला. दुष्काळात राजाने आपणांस वांचविले म्हणून प्रजेने राजाची फार स्तुती केली.

परंतु राजाला दुसरीच काळजी वाटत होती. अठरा वर्षांनी दुष्काळ येईल असे विष्णुशास्त्र्यांनी सांगितले होते. ते खरे ठरले त्याचप्रमाणे आपल्या डोळ्यांची ज्योती जाणार हे भविष्यही खरे ठरणार असे वाटून राजा काळजी करू लागला होता. कोण कुरूप मांत्रिक येऊन आपल्यावरचे ते संकट टाळण्यास मदत करतो या गोष्टीची राजा वाट पाहू लागला.

त्याच सुमारास त्याच्याकडे कलिंगदेशाच्या राजाकडून व काश्मीरच्या राजाकडून जवळजवळ एकाच वेळी एकाच तऱ्हेचा निरोप आला. त्यांच्यावर प्राणसंकट आले असतां वरुणशास्त्री नांवाच्या कुरूप मांत्रिकाने येऊन होम, जपतप करून एक मंत्रवलेले कंकण हातात बांधले व त्यामुळे जिवावरचे संकट टळले. कलिंग राजाने पुढे असे लिहून पाठविले :

"आम्ही वरुणशास्त्र्यांना आमच्या दरबारात रहावे अशी आग्रहाची विनंती केली होती. परंतु त्यांनी नकार दिला. एवढेच नव्हे तर त्यांनी जन्मस्थान आपले कोठे आहे स्वतःचे हे सांगण्याचे सुद्धा नाकारले. तरी पण आम्ही आमच्या शिपायांना त्यांच्या पाठोपाठ पाठवून ते आपल्या देशाचेच रहिवाशी असल्याची माहिती मिळविली आहे. अशा मांत्रिकाकडून आपल्याला येणारे अंधत्व टाळतां आले तर टाळावे."

ती पत्रे पाहून राजाला वाटले की तो वरुणशास्त्री आपणांकडे लवकरच येईल.

राजाचा अंदाज बरोबर निघाला. एका आठवड्याने वरुणशास्त्री आला. त्याचे वय सुमारे पंचवीस वर्षांचे होते. तो लठ्ठ,

काळा, दांत पुढे आलेले दिसायला अगदी कुरूप होता.

चंद्रवर्माने त्याचे आदरातिथ्य करून त्याला आपली जन्मकुंडली दाखविली. ती पाहून वरुण म्हणाला–"महाराज! आपण सुर्योपासना आणि जप वगैरे करायला हवेत. आपल्या डोळ्यांची ज्योति जाणार असे दिसते आहे. परंतु मी या संकटातून आपणांस वांचवू शकेन."

चंद्रवर्म्याने वरुणशास्त्रीने सांगितल्याप्रमाणे सूर्योपासना, जप वगैरे केले. तो सर्व विधी संपल्यावर वरुणशास्त्री म्हणाला–"महाराज! आपल्याला इष्ट असेल ती

राजाने त्याला गप्पागोष्टीत विचारले–"शास्त्रीबुवा! आपले वडील कोण? कोठे राहतात व काय करतात?"

वरुणशास्त्री म्हणाला–"माझे वडील माझ्या लहानपणीच वारले."

"असं होय! अरेरे! आपल्यासारख्या प्रतिभाशाली विद्वत्‌रत्नाला जन्म देणारा तो भाग्यवान पिता कोणत्या लोकात वास करीत आहे, त्या परमेश्वरालाच माहीत! आपण आपल्या वडिलांच्या श्राद्धाच्या आधी यावे. त्यांचे श्राद्ध थाटमाटाने करू. त्यानंतर आपल्याला भरपूर बिदागी वगैरे देऊन आपला सत्कार करण्यात येईल." चंद्रवर्मा म्हणाला.

वरुणशास्त्री म्हणाला–"आमच्या वडिलांचे श्राद्ध परवां आहे. म्हणून मला लवकर घरी जाणे आवश्यक आहे!"

"तसे असेल तर जाण्याची गरजच नाही. येथेच थाटाने श्राद्ध करू. गावांतल्या सर्व ब्राह्मणांना बोलावून संतर्पण करू. परवां संध्याकाळी तुमच्या बिदागी वगैरेचा समारंभ होईल."

वरुणशास्त्रीने कोणालाच बोलाविले नाही. परंतु चंद्रवर्मा विष्णुशास्त्र्यांना खास निरोप पाठवून बोलावून वरुणशास्त्र्यांची ओळख करून देत म्हणाला–"आपण

यांच्या वडिलांचे श्राद्ध आहे. थाटा माटाने श्राद्ध झाले पाहिजे बरं का? ह्यांच्या वडिलांच्या आत्म्याला पूर्ण शांती लाभली पाहिजे!"

परंतु विष्णुशास्त्र्यांच्या तोंडावर आनंदाची एक छटासुद्धा दिसली नाही.

श्राद्धविधी संपत आला आणि पिंडदानाची वेळ आली. नेमके त्यावेळी विष्णुशास्त्री ओरडून म्हणाले–"थांबा!"

चंद्रवर्म्याने लगेच सर्व विधी थांबवायला सांगितला आणि म्हणाला–"या वरुणशास्त्र्याला एक महिनाभर तुरुंगात डांबून ठेवा. आणि या विष्णुशास्त्र्यांना ज्योतिष्य सांगण्याचा अधिकार मी काढून घेतो. याच्या ज्योतिष्यावर कोणी विश्वास करू नये अशी राज्यभर दवंडी पिटवा."

त्या दिवशी सायंकाळी चंद्रवर्म्याने विणुशास्त्र्याला शंभर वराह देऊन निरोप दिला. जाते वेळी विष्णुशास्त्र्याने चंद्रवर्म्याच्या कुशाग्रबुद्धीची व उदार हृदयाची वाखाणणी केली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले–"राजा! विष्णुशास्त्र्याने श्राद्धकर्म मध्येच कां थांबविले? त्याच्या ज्योतिष्यावर कोणी विश्वास करू नये, राजाने अशी दवंडी पिटायला कां सांगितली? राजावर ओढव-

णारे संकट टाळण्याला कारण झालेल्या वरुण शास्त्र्याला तुरुंगवासाची शिक्षा कां झाली? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"वरुणशास्त्री हा विष्णुशास्त्र्यांचाच मुलगा असल्याचे राजाला स्पष्ट झाले. कुशाग्र बुद्धी चंद्रवर्म्याला ती गोष्ट रुजू करण्यात यशाही आले. त्याला संशय यायला मुख्य कारणे झाली ती कलिंगराजाची आणि काश्मीरच्या राजाची पत्रे होती. त्या राजांना वरुणशास्त्र्यानेच चंद्रवर्म्याच्या नेत्ररोगाची

गोष्ट सांगितली असली पाहिजे. वरुण शास्त्री त्यापूर्वी चंद्रवर्म्याला भेटला नव्हता किंवा त्याने राजाची जन्मकुंडली पाहिली नव्हती. त्याला विष्णुशास्त्र्यांकडूनच राजाच्या नेत्ररोगाची गोष्ट कळली असावी. त्याच्याकडून राजाने बापाचे श्राद्ध करविले. तो दुसऱ्याचे गंडातरे मंत्रबळाने दूर करीत होता तर त्याला देवाची फिकीर करण्याचे कारणच काय? तो खरोखरच मांत्रिक होता तर कोणाच्या दरबारात रहायला नकार देण्याचे त्याला कारणंच नव्हते. आपल्याला थोर कीर्ती किंवा प्रतिष्ठा नसल्याने चंद्रवर्मा राज्यात रहायला आग्रह करणार नाही अशी वरुणशास्त्र्यांची समजूत होती. स्वत:चा देश लपवून ठेवण्याची त्याला गरज नव्हती. तो शिक्षा करण्या योग्य लबाडच होता. विष्णुशास्त्री चांगला ज्योतिषी नव्हता असे म्हणता येणार नाही. कारण फार पुढे येणाऱ्या दुष्काळाची गोष्ट त्याने बरोबर सांगितली होती. परंतु आपल्या ज्योतिष्यशास्त्राच्या आणि त्याने आपल्या [illegible] मुलाच्या पोटापाण्याची व्यवस्था करण्याच्या हेतूने दुसरे खोटे भविष्य वर्तवले होते. एवढेच नव्हे तर दूर दूरच्या राजांना खोटे भविष्य सांगून आणि आपल्या मुलाला मांत्रिक म्हणून त्यांच्याकडे पाठवून त्यांच्यावरची खोटी संकटे दूर करविण्याचे नाटक विष्णुशास्त्र्याने केले. म्हणून विष्णुशास्त्र्याचा ज्योतिष्य सांगण्याचा अधिकार राजाने काढून घेतला. परंतु त्याच्यात प्रतिभा होती ती ओळखून चंद्रवर्म्याने त्याला शंभर वराह पारितोषिक म्हणून दिले. आपले गुपित राजाने बरोबर ओळखले हे कळल्यावर आपल्याला शिक्षा न करतां पारितोषिक देऊन राजाने निरोप दिला या बद्दल राजाच्या औदार्याची वाखाणणी विष्णुशास्त्राला करावी लागली."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

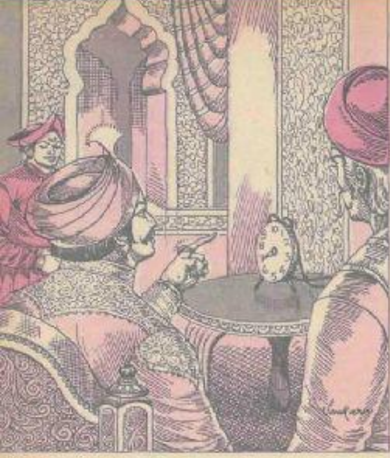
न्याय्यनिवाडा

विशाल देशाचा राजा शतानन याला आपल्या राज्यात न्यायनिवाड्यात कोणत्याही प्रकारे गडबड होता कामा नये व हंसासारखा पाण्याचे पाणी आणि दुधाचे दूध दर्शविणारा शुद्ध न्याय व्हावा असे वाटत होते. त्याने ती गोष्ट आपला प्रधान बृहन्मती यास सांगितली तेव्हां त्याने ती गोष्ट असाध्य व अशक्य असल्याचे सांगितले.

त्या काळात रघुनाथ नावाचा एक थोर वैज्ञानिक होता. मोठमोठे प्रयोग करून तो काही अपूर्व वस्तू तयार करून निरनिराळ्या देशांच्या राजांना दाखवून म्हणे,–"तुम्हांला या वस्तूचा काही उपयोग होईल का पहा." तो त्या वस्तूचा उपयोग कसा करावयाचा हे प्रत्यक्ष प्रयोग करून दाखवी. त्याला त्याबद्दल मोठमोठी बक्षिसे मिळत. या रघुनाथाने शतानन महाराजांच्या मनातली इच्छा कित्येकांच्या तोंडी ऐकली होती.

एकदां रघुनाथ विशाल देशात आला आणि शतानन महाराजांना भेटून त्याने एक पेटी त्यांना दाखविली. त्या पेटीत एक यंत्र होते. त्या यंत्राविषयी रघुनाथ शतानन महाराजांना म्हणाला.

"फार पूर्वी आपण एकदा प्रधानांना म्हटल्याचे मी कोणाकडून तरी ऐकले की बिनचूक नि:संशय असा न्याय-निवाडा कसा होईल याला काही उपाय आहे का? मी अनेक प्रयोग करून हे यंत्र तयार केले आहे. या यंत्राच्या साह्याने मनुष्याच्या शरिरात होणारा सूक्ष्मात सूक्ष्म कंप प्रगट होतो. पहा, यात एक कांटा आहे. शून्यापासून दहा पर्यंत आंकडे आहेत. कोणी हे यंत्र हातात धरून किंवा त्यावर हात ठेवून बोलला तर हा कांटा चाराच्या आंक-

ढयाच्या पुढे जात नाही. परंतु जर तो त्यापुढे गेला तर तो खोटे बोलतो आहे, हे कळते. या यंत्राच्या मदतीने न्यायाधिशाला त्याच्या समोर आलेला अपराधी खरोखर आरोपी आहे की नाही हे कळेल. तो खरे बोलतो आहे की खोटे हे यंत्र बिनचूक सांगेल."

ते ऐकून प्रधान वृहस्पती म्हणाला– "विद्वत्वर! अपराध हा मनात असतो आणि हे यंत्र भौतिक देहात होणारा कंपच दर्शवू शकते. म्हणून या यंत्राच्या सहाय्याने अपराधी ओळखणे कठीण आहे. मानसिक बदल व शारीरिक बदल दोन्ही या यंत्राने कळणे शक्य नाही."

रघुनाथ स्मित करून, म्हणाला– "प्रधान! मनात होणाऱ्या विकारांचा परिणाम भौतिक देहावर नक्कीच होतो आणि तो कंपनाने प्रगट होतो. तेव्हां या यंत्राद्वारे ते शक्य कां होणार नाही? अपराध हा मनात असतो हे मी मानतो. परंतु आपले शरीर हे मनाच्या आज्ञेप्रमाणेच नाही का चालत? मनात लपविलेल्या गोष्टीमुळे सारा देह लहान मोठ्या फरकाने थर थर कांपत असतो. म्हणून न्यायनिवाडा करण्यात या यंत्राचा फार उपयोग होईल. तुम्ही या यंत्राच्या सहाय्याने प्रयोग करून पहावा!"

लगेच राजाने व मंत्र्याने त्या यंत्राची परीक्षा करून पाहिली. राजा एक खोटे बोलला आणि यंत्राचा काटा सातावर जाऊन थांबला. मंत्री खोटे बोलल्यावर पांचावर थांबला.

"अद्‌भुत!" राजाने वाखाणणी केली.

प्रधान म्हणाला–"पण महाराज! ज्या यंत्राचा काटा आपल्या खोटे बोलण्याला सातावर जाऊन थांबला तोच माझ्या खोटे बोलण्याला पांचावरच थांबला. आणखी एखाद्याच्या बाबतीत दोनावर थांबणार नाही कशावरून?"

रघुनाथ आतां मात्र रागावला. म्हणाला–"या यंत्राविषयी मला तिळमात्र शंका नाही. आपण पाहिजे तितक्या वेळा प्रयोग करून खात्री करून घ्यावी."

राजाने प्रधानाला गप्प रहायला सांगितले आणि रघुनाथाला म्हणाला– "मला तरी या यंत्राची खात्री पटली आहे. हे यंत्र असल्यावर निरापराध्यांना मुळीच भिण्याचे कारण नाही."

रघुनाथाचा राजाने सत्कार केला आणि त्याला यथोचित पारितोषिक देऊन निरोप दिला. राजाने त्या यंत्राच्या सहाय्याने अनेकांवर प्रयोग केले. ते विश्वासार्ह असल्याचे रुजू झाले. राजा आरोप सिद्ध होण्यास त्या यंत्रावरच अवलंबून राहू लागला. त्या यंत्रावर पूर्णपणे अवलंबून न्यायनिर्णय करणे बरोबर नाही, असे प्रधानाने कित्येक वेळा सांगितले तरी राजाने त्याच्याकडे दुर्लक्ष केले.

एकदा एका गावी सिद्धेश्वर नावाच्या एका शेतकऱ्याने भर दुपारी चार प्रवासी वाटेने जात असतां त्यांच्यापैकी नारूशेट नावाच्या एका व्यापाऱ्याचा खून केला. त्याला लोकांनी धरून आणले आणि न्यायालयात उभे केले. सिद्धेश्वर स्वखुशीने न्यायालयात हजर व्हायला तयार झाला एवढेच नव्हे तर त्याने काही अपराध केला नसल्याचे म्हणाला.

सिद्धेश्वराला राजासमोर हजर केल्या बरोबर राजाज्ञेने दोघे शिपाई सिद्धेश्वराचे दोन्ही हात धरून उभे राहले. तिसऱ्या शिपायाने यंत्र सिद्धेश्वराच्या गळ्यात घातले.

"तू अपराध केलास की नाही?" राजाने सिद्धेश्वराला विचारले.

सिद्धेश्वर तत्क्षण म्हणाला—"नाही!" त्या शिपायाने यंत्रातला कांटा कोणत्या आंकड्यावर थांबला हे पाहिले आणि म्हणाला—"एकावर थांबला आहे!"

"सोडा त्याला!" राजा म्हणाला.

हत्या करतांना ज्यांनी डोळ्यांनी पाहिले होते ते आश्चर्यचकित होऊन म्हणाले—"हे काय महाराज!" ते ऐकून राजाने सिद्धेश्वराला पुन्हां पुन्हां तोच प्रश्न केला आणि यंत्रातला काटा एकावरच उभा राहला.

ते सर्व पाहून प्रधानाने सिद्धेश्वराला विचारले—"तू खून केलास की नाही?"

सिद्धेश्वर म्हणाला—"होय, केला!"

राजा ते उत्तर ऐकून थक्कच झाला. सिद्धेश्वर स्वतः तोंडाने खून केल्याचे कबूल करतो आहे, परंतु यंत्र अपराध न केल्याचे सांगत आहे. दोन्ही गोष्टी बरोबर कशा होऊ शकतील?

"तू खून केलास म्हणजे अपराध केलास, असेच नाही का?" राजाने विचारले.

"त्याने माझ्या बायकामुलांचा खून केला ही गोष्ट फक्त मला एकट्यालाच माहीत आहे! म्हणून मी त्याचा खून केला. मग तो अपराध कसा होईल?" सिद्धेश्वर म्हणाला.

बृहन्मती राजाकडे पाहून स्मित करीत म्हणाला—"यंत्र खोटे बोलले नाही. त्याने खून केला पण तो त्याचा अपराध नव्हता हे तो मनापासून मानतो आहे. म्हणून त्याने अपराध न केल्याचे यंत्र म्हणते आहे. तो शिक्षा करण्यायोग्य अपराधी आहे की नाही, हे ठरविणे यंत्राचे काम नाही."

राजाच्या लक्षात त्याची चूक आली. यंत्राच्या सुद्धा काही मर्यादा आहेत हे ओळखून राजाने सिद्धेश्वराला योग्य ती शिक्षा केली. नंतर यंत्रावरच अवलंबून न्याय निवाडा करण्याचा हट्ट सोडला.

बाटलीत भूत

अशोकपुर हे एक श्रीमंत खेडे गाव होते. तेथे भातशेती होती गावाच्या परिसरात खूप फळझाडे होती. गावकरी मेहनती होते. त्यांना देवाच्या कृपेने कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासत नव्हती.

त्या गावात यदुपती नावाचा एक श्रीमंत शेतकरी रहात असे. त्याचा मुलगा रूपलाल हा एक हुशार तरुण युवक होता.

दिवाळीच्या वेळी त्या गावात दरवर्षी एक महिनाभर जत्रा भरत असे. जवळ पासच्या गांवाहून व्यापारी आणि निरनिराळे खेळ दाखविणारे व सहस्रावधी लोक जत्रेला येत.

त्यावर्षी पीकपाणी उत्तम होते म्हणून जत्रा थाटाने भरली. जत्रेच्या व्यवस्थेची सर्व जबाबदारी रूपलालवरच होती. त्याने आपली ती जबाबदारी उत्तम प्रकारे बजावली.

जत्रा चालू असता काही रानटी जातीचे लोक तेथे येऊन आपल्या राहुट्या व तंबू उभारू लागले. ते पाहून रूपलाल तेथे गेला.

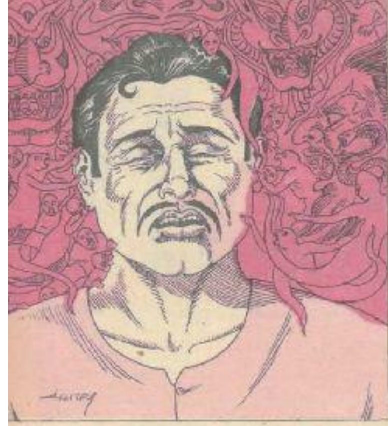
"तुमचे येथे काय काम रे?" त्याने त्यांना थोडे दटावून विचारले.

"आम्ही कंदमुळे व वनस्पती औषधी-द्रव्ये विकायला आलो आहो." रानटी लोकांचा नायक म्हणाला.

त्यांचा धंदा चोरी व लबाडी करण्याचा आहे. त्यांना मंत्रविद्यासुद्धा येते आणि भुतापिशाच्यांना वश करण्याची विद्यासुद्धा त्यांना येते हे त्याने ऐकले होते. तेव्हां त्यांच्याशी तंटा करण्यात अर्थ नाही असे समजून त्याने त्यांना झोपड्या. राहुट्या बांधू दिल्या.

त्या जंगली लोकांनी झोपड्या बांधल्या त्यानंतर दोन तीन दिवसातच गावात

श्री ए. सी. सरकार, जादुगार

भुरट्या चोऱ्या होऊ लागल्या. एका जव्हेऱ्याच्या घरात व एका व्यापाऱ्याच्या घरात शिरून चोरांनी हाताला आले ते उचलून नेले. जंगली लोकांच्या झोपड्यांची झडती घेतली तेव्हां चोरी गेलेल्या माला-पैकी फक्त एक दागिना सापडला. त्या जंगली लोकांपैकी दहाबाराजण झोपड्यात नसल्याचे कळले.

जंगली लोकांच्या नायकाला धरून खूप बडविले तरी त्याच्या अनुयायांनी चोरी न केल्याचे त्याने सांगितले. निरुपाय होऊन रूपलालने सर्व जंगली लोकांना पिटाळून लावले आणि चोरी झाल्याची नोंद पोलीस ठाण्यावर केली.

जंगली लोकांच्या नायकाने निघून जाताना रूपलालला धमकावले–"तुला मी असा सोडणार नाही. लक्षात ठेव. आमच्या मंत्रबळाची तुला कल्पना नाही असे दिसते. तुझी मानगुटी धरायला मी पाठवतो एका भुताला. तू जिवंत असेपर्यंत ते तुला आंतून पोखरून खात राहील. पहा तर!"

जंगली लोक निघून जाण्यापूर्वी पोलीस शिपाई आले आणि त्यांनी सर्व जंगली लोकांना कैद केले.

रूपलाल शूर साहसी होता, परंतु त्याचा भुताखेतांवर विश्वास होता. म्हणून त्याने बाहेरून किती फुशारक्या मारल्या तरी त्याला भुताची दहशत बसली. कोणते तरी भूत आपल्या मानगुटी बसले असल्याचे त्याला वाटू लागले. त्याला रात्री झोप येईनाशी झाली. भयंकर स्वप्ने पडू लागली. डोळे बंद करून झोपावे तर समोर भुते नाचत असल्याचा भास होई. भीतीचा किडा त्याच्या मनात शिरला आणि त्याने त्याचे सर्व धैर्य व साहस नष्ट केले.

जत्रा संपली. आतां रूपलालला तेवढा कामाचा बोजा राहला नाही. म्हणून रात्र झाली की त्याला जंगली लोकांच्या नायकाची व. त्याने म्हटले होते त्याची आठवण होई. त्याला भुते दिसू लागली. तो आपल्या खोलीबाहेर पाऊल टाकीनासा झाला. तो बडबडू लागला. त्याला उन्माद झाल्यासारखे झाले. तो मध्येच ओरडायचा–"ते पहा! ते पहा! भूत! त्या आंब्याच्या झाडावर त्या फांदीवर बसून हंसते आहे!"

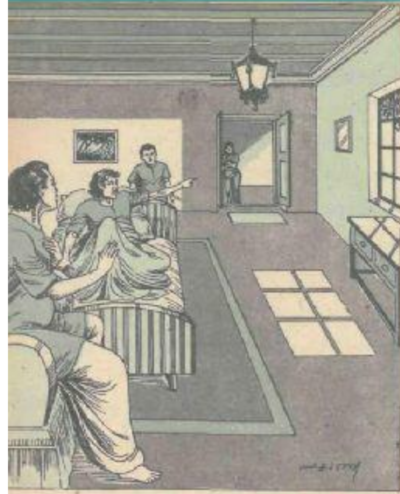
गावकऱ्यांना वाटू लागले की त्या दुष्ट नायकाने रूपलालवर कोणते तरी भूत खरोखरीच सोडले आहे. सर्व गावकऱ्यांना भुताची दहशत बसली. काळोख पडल्यावर कोणी घराबाहेर पाऊल टाकीनासा झाला. गावातली कामे अस्तव्यस्त झाली.

पोलीसांनी ज्या जंगली लोकांना धरून नेले होते त्यांचे काय झाले, कोणाला काही कळले नाही. आरोप साबीत न झाल्यामुळे सर्वांना सोडण्यात आल्याची वार्ता पसरली.

रूपलाल जवळच्या शहरात शिकत असतां त्याच्याबरोबर वर्गात सोमनाथ नावाचा एक मुलगा होता. दोघे जीवश्च कंठश्च मित्र होते. त्याला मंत्रविद्या, जादू वगैरेची चांगली माहिती होती. रूपलाल-वर कोणी भूत सोडल्याचे व ते त्याच्या मानगुटीस बसल्याचे सोमनाथला मुखामुखी मित्रांकडून कळले.

रूपलालला या मनोव्याधीतून सोडविणे आपले कर्तव्य आहे असे सोमनाथला वाटले. त्याने मनोव्याधींची चिकित्सा करणाऱ्या आपल्या एका मित्राचा सल्ला घेतला.

त्या मित्राने सोमनाथला विचारले– "त्या जंगली लोकांच्या नायकाने काही तरी प्रयोग केला असावा, अशीच दहशत नाही का तुझ्या मित्राला बसलेली? त्या नायकाहून जास्त शक्ती तुझ्या मंत्रबळात आहे, असा विश्वास तुझ्या मित्राच्या मनात उत्पन्न करतां आला तर त्याच्या मनाची ही मनोव्याधी नक्कीच दूर करतां येईल. यात मला तरी मुळीच शंका नाही."

सोमनाथने यासाठी काय करतां येईल याविषयी दोन दिवस बराच विचार केला. त्याने निरनिराळे ग्रंथ चाळून एका उपाया-

आणि नंतर एके दिवशी दुपारच्या सुमारास अशोकपुर गावी येऊन मित्राला भेटला.

रूपलालला ओळखणेदेखील शक्य नव्हते इतका तो रोडावलेला होता. त्याच्यात त्राण म्हणून राहिले नव्हते. चेहरा निस्तेज व काळवंडलेला होता.

सोमनाथला पाहून रूपलाल हसला, पण त्यात फिक्केपणा व हताशाच दिसत होती. तो सोमनाथला म्हणाला–"मित्रा! या भुताने पहा, माझं सर्व रक्त शोषून घेतलं आहे आणि हाडमांस आंतून पोखरलं आहे. मरण लवकर आलं तर सुटेन असं वाटतं आहे." त्याने सुस्कारा सोडला खरा, परंतु एकदम ओरडू लागला– "ते पहा! ते पहा! त्या फांदीवर...!"

सोमनाथने त्या फांदीकडे पाहिले व आश्चर्यचकित झाल्याचे सोंग करीत म्हणाला–"खरंच की रे! ते दुष्ट रक्त-पिपासू भूत दिसलं मला!"

तेथे हजर होते ते लोक चकितच झाले. कारण त्यांना फांदीवर काहीच दिसत नव्हते.

"पाहिलंस, किती भयंकर आहे ते, सोमनाथ?" रूपलाल म्हणाला.

"त्याहून जास्त भयंकर भूत दुसरे

भूतवैद्य करतो तेव्हां अनेक तऱ्हेची भुते व पिशाच्चे मी पाहिली आहेत! परंतु इतके भयंकर भूत या पूर्वी मी कधीच पाहिले नाही." सोमनाथ म्हणाला.

"त्या दुष्ट नायकाने त्याला माझा जीव घ्यायला माझ्यावर सोडले आहे, नाहीं का रे?" रूपलालने विचारले.

"होय, मी ऐकले ते सगळं! अरे पण, त्या जंगली नायकापेक्षा मला कमी समजू नकोस. त्या बेट्याचे डोके मी ठिकाणावर आणलं नाही, तर नावाचा सोमनाथ नाही. माझ्यासारखा त्या बेट्याने अथर्ववेदाचा, तंत्रशास्त्राचा आणि उपनिषदांचा अभ्यास केला आहे का? अथर्ववेदात भुतांच्या वशीकरणाचा मंत्र आहे. मी तो आणि एक बृहदारण्यकोपनिषदांतून लिहून घेतला आहे. पहा तरी!" असे म्हणत सोमनाथने आपल्या पिशवीतून एक घडी करून ठेवलेला कागद काढून दाखविला. त्यावर देवनागरी लिपीत काही तरी लिहिलेले होते.

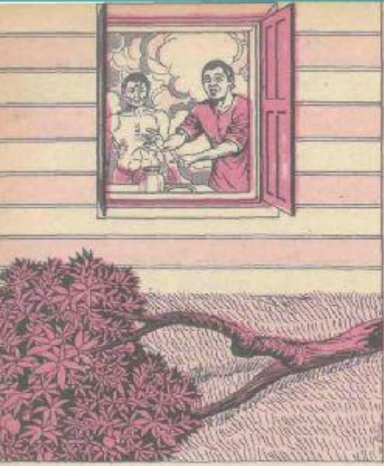
तो कागद पाहून रूपलालच्या तोंडावर अगदी थोडा वेळ आनंद झळकल्यासारखा दिसला आणि पुन्हां त्याचा चेहरा गंभीर विचारात पडल्यासारखा झाला.

सोमनाथ म्हणाला–"आज शनिवार आहे, भुताच्या उच्चाटनाला उत्तम वार

आहे. मी सर्व तयारी करून ठेवली आहे. आज संध्याकाळी घेतो त्याचा समाचार! आतां त्याचे दिवस भरलेच, समज!"

संध्याकाळ व्हायची वेळ होत आली. सोमनाथने जे जे करणे आवश्यक होते ते सर्व तयार करून ठेवले. यदुपतीच्या घरा-समोरच्या आंगणात सडासारवण घालून ते स्वच्छ केले. रांगोळी घालून एक मोठे वर्तुळ तयार केले. त्याच्या मधोमध एका पितळेच्या कळशात पाणी भरून त्यात आंब्याचे टाळे ठेवले. त्याच्यासमोर फुलं वाहली गेली. नंतर रूपलालला स्नान घालून व नवे कोरे धोतर नेसायला

देण्यात आले. त्याला एका गालिचावर बसविण्यात आले. त्याजवळ एक चौरंगासारखा उंच पाट ठेवण्यात आला. अंगणाच्या चारी कोपऱ्यांत चार समया लावण्यात आल्या. नंतर धूप घालून धूर त्या परिसरात तो पसरेल याची काळजी बाळगण्यात आली.

काळोख पडू लागण्याच्या सुमारास सोमनाथ रूपलालच्या जवळ बसून संस्कृत भाषेत मंत्र म्हणू लागला आणि मधून मधून रूपलालला आंब्याच्या झाडाच्या फांदीकडे पहायला सांगून "ते पहा!" "ते पहा!" असे म्हणू लागला. रूपलाल तिकडे निरखून पाहू लागला.

सोमनाथ आपल्याबरोबर शहरातून एका जणाला मदतीला घेऊन आला होता. त्याला बसण्यासाठी सोमनाथच्या सांगण्यावरून निराळी खोली देण्यात आली होती. खोलीत बसून त्याने शेगडी पेटविली व सोमनाथासाठी चहा केला. सोमनाथ चहा पिऊन येऊन आपला वशीकरण मंत्र म्हणू लागला.

आणखी पांच मिनिटे मंत्र म्हणत राहिल्यावर झाडावरून आंब्याचे टाळे भराभर पडू लागले आणि एक फांदी पडली तेव्हां मोठा आवाज झाला.

"ते पहा, भूत खाली उतरून आले आहे." असे म्हणत सोमनाथने आपल्या मदतनिसाला बाटली व बशी आणायला सांगितले. त्या माणसाने प्रथम नुसती एक बशी आणली. ती कप ठेवायची बशीच होती. सोमनाथने ती फडक्याने चांगली स्वच्छ पुसून काढली व म्हणाला–"आण आता बाटली! फडक्याने धर बाटली. उघड्या बोटांनी धरू नकोस!"

त्या माणसाने फडक्यात धरून बाटली आणली. सोमनाथने ती एका फडक्यानेच धरली आणि बाटलीचे तोंड फडक्याने छान पुसून ती बाटली टेबलावर ठेवली.

त्या दुष्ट भुताला या बाटलीत बंद करतो!" आणि खाली पडलेल्या फांदीकडे पहात म्हणाला–"या म्हटले यात मुकाट्याने! चटदिशी आला नाहीत तर मारण होमच करावा लागेल. म्हणून सरळ मार्गाने या!" असे म्हणत उजव्या हाताने बोलावण्याचा अभिनय करीत बाटलीवर ती बशी थोड्या वेळाने ठेवली आणि म्हणाला– "मित्रा रूपलाल! त्या भुताला बंद केले या बाटलीत. नंतर काही वेळ मंत्रोच्चार करीत राहिल्यावर म्हणाला–"बाटलीत भूत पकडले की नाही हे तुला कसे कळणार? तरमग पहा, भूत बाटलीत गेले आहे आणि म्हणून बशी बाटलीला चिकटली आहे. बशी उचलून पहा, बाटली चिकटून बसली आहे की नाही ते!"

त्याने बशी उचलून दाखविली व बशीबरोबर बाटलीसुद्धा वर उचलली गेली.

"भूत बाटलीत बंद झाले!" असे ओरडत रूपलाल मोठ्याने ओरडला आणि भोवळ येऊन पडला. त्याच्या तोंडावर पाणी शिपडून पंख्याने वारा घालून त्याला शुद्धीवर आणण्यात आले. आता तो निर्धास्त झालेला दिसला. त्याच्या तोंडावर समाधानाचे स्मित होते.

सोमनाथ आपल्या खोलीत ती बाटली घेऊन गेला. ती छान कपड्यात बांधली आणि दुसऱ्या दिवशी सर्वांसमक्ष नदीच्या डोहांत फेंकून देण्यात आली.

सोमनाथच्या मदतनिसाने शेगडीच्या विस्तवाचा ताप देऊन बाटली तापवून बाहेर आणून दिली. म्हणून तो ती फडक्याने धरून घेऊन आला होता. ताप लागल्याने बाटलीतली हवा विरळ होऊन उडून गेली. बाटलीवर बशी ठेवल्यावर बाटलीतली हवा थंड होऊन आकुंचन पावली. बाटलीतल्या हवेच्या दाबापेक्षा बाहेरचा दाब जास्त असल्या. कारणाने बशी बाटलीला चिकटून राहली.

आतां झाडाची फांदी पाडण्यासाठी लोखंडी तारेचा उपयोग करण्यात आला.

१६३. अत्यद्‌भुत माया शिल्प

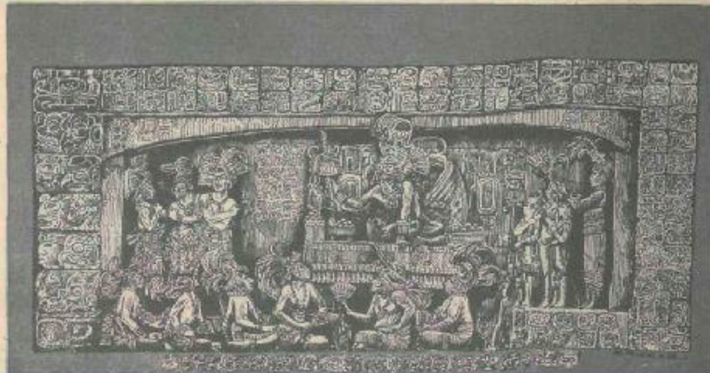
रोमन साम्राज्याचे पतन होऊन युरोप खंड अंधःकार युगात होते तेव्हां अज्ञात असलेल्या अमेरिका खंडात माया जातीचे शिल्प प्रतिभेच्या पराकाष्ठेला पोचलेले होते. या चित्रातले शिल्प गौटेमालातील पियेग्रानिग्रास देवालयाच्या गोपुर द्वाराच्या घुमटावरील दगडावर कोरलेले आहे.

या दृश्यात पुजारी किंवा त्या जातीचा पुढारी आपल्या अनुयायांशी बोलत असलेला चित्रित करण्यात आला आहे. त्यांच्या देहाचे अवयव इतके प्रमाणबद्ध आहेत की खरोखरची माणसेच आहेत की काय असा भास होतो.

या शिल्पातला काही भाग अर्ध रूप असलेल्या मूर्तीचा तर काही पूर्ण रूप असलेल्या मूर्तीचा आहे. मायाशिल्प कलेचा हा एक सुंदर नमुना आहे. नायकाचे हात, इतर लोकांची डोकी हेच संपूर्ण शिल्प आहे. उरलेले शिल्प आंशिक रूपेच आहे.

दृश्याच्या सभोवती १५८ सांकेतिक लिपीतली अक्षर आहेत. तज्ञ लोकांनी त्यातील सहा कालसंकेतांच्या आधारे हे शिल्प इ. स. ७६१ मध्ये तयार झाले असल्याचा अभिप्राय दिला आहे.

ह्या प्रदेशाचा शोध सन् १८९५ मध्ये लागला. १९३० मध्ये येथे सर्वांत प्रथम मोठ्या प्रमाणावर खोदकाम सुरू करण्यात आले.

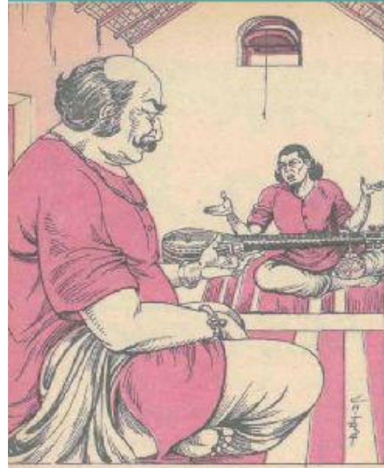

संगीताचा मर्मज्ञ

फार पूर्वी एका गावी एक थोर संगीत विद्वान होते. प्रत्येक दिवशी सकाळी उठून ते आपल्या बाहेरच्या पडवीत वीणेवर साधना करीत, तेव्हां रस्त्याने जाणारे येणारे लोक क्षणभर थांबत आणि त्यांचे वीणा-वादन ऐकून म्हणत–"किती थोर विद्वान आहेत आणि यांचे संगीत देखील किती उच्च दर्जाचे आहे!"

परंतु त्या संगीत विद्वानांची फक्त स्तुतीच होई. कारण स्वतःच्या पोटा-पाण्याची विवंचना त्यांना नेहमीच असे. त्यापुरती प्राप्तीसुद्धां त्यांना त्यांच्या विद्वत्तेवर होत नसे. आपले संगीत ऐकून स्तुती करणारे फूल नाही फुलाची पाकळी म्हणून चार पैसे देतील असे त्यांना वाटे, परंतु तसा उदार यजमान कोणी निघाला नाही. त्या वीणावादकाच्या शेजारीच एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. त्यांना वेळ मिळे तेव्हां ते वीणावादकाच्या ओसरीत बसून त्यांचे वीणावादन ऐकत व त्यांच्या अत्यद्‌भुत कौशल्याची प्रशंसा करीत. त्याच्याकडून आपले आवडते राग वाजवून ऐकत. तो आपल्याला कधी तरी खूप पैसे देऊन आपली मदत करील या आशेने तो विद्वान उत्साहाने निरनिराळ्या राग-रागिण्या वाजवून त्या श्रीमंत गृहस्थाची करमणूक करी. इतके ध्यान देऊन संगीत ऐकणार गृहस्थ आपल्याला काही नाही तर कमीत कमी दूध किंवा भाजीपाला तरी पाठवील असे त्या संगीत विद्वानाच्या बायकोला वाटे. परंतु त्या विद्वानाने कधी तोंड उघडून मागितले नाही की त्या श्रीमंताने स्वतः होऊन काही दिलं नाही.

एकदां त्या विद्वानाची बायको नवऱ्याला म्हणाली–"सर्व तुमच्या विद्येची व साधनेची

इतकी प्रशंसा करतात, परंतु काय हो, प्राप्तीच्या नावाने एक पैदेखील नाही की! तो श्रीमंत गृहस्थ तर तासन्‌तास बसून ऐकत असतो आणि दुसरे काम करू देत नाही. माझे ऐका आणि त्याच्याजवळ मागा! फुकटाचे गाणं ऐकायला मात्र येऊन बसतो. नाही दिलं त्याने तर यायचं तरी बंद करील! तुम्हांला दुसरे एखादे काम पहायला सवड तरी मिळेल!"

"विद्या विकू नये असा सिद्धांत असला तरी आता निरुपाय म्हणून त्याला देखील तयार झाले पाहिजे. नाही तर उपाशी मरण्याची पाळी यायची. परंतु मी साधना करायला बसलो की मला हे सर्व आठवत नाही. म्हणून तू आठवण करीत जा." संगीत विद्वान बायकोला म्हणाला.

दुसऱ्या दिवसापासून त्या संगीत विद्वानाने त्याचे संगीत व वीणावादन ऐकायला येणाऱ्यांकडून त्यांना जे शक्य असेल ते त्यांनी द्यावे अशी मागायला सुरवात केली. म्हणून संगीत ऐकायला येणाऱ्यांची संख्या कमी होऊ लागली.

त्या श्रीमंत माणसालासुद्धा राग आला. तो त्या संगीत विद्वानाला म्हणाला– "तुमच्या तोंडून असं काही ऐकायला मिळेल, ह्याची मी स्वप्नात देखील कल्पना केली नव्हती. तुमच्या सारख्या विद्वानाने आपलं पांडित्य असं बाजारात विकावं? तुमच्या संगीताचा आम्हांला जितका आनंद मिळतो त्याहून किती तरी पटीने तो तुम्हांलाच मिळायला हवा. तुमच्या-सारख्यांना द्रव्याचा लोभ असू नये, विद्याच तुमचे सर्वस्व आहे, असे मला वाटते."

तो संगीत विद्वान म्हणाला–"तुम्ही म्हणालात ते सर्व बरोबर आहे. आपल्या या विद्येने इतरांना सुखी करण्यापेक्षा आनंदाची गोष्ट आणखी काय असू शकेल? परंतु तुम्हीच थोडा विचार करा, मला दररोज जेवले तर पाहिजे. उपाशी राहतां येईल का? बायकोने सैपाक केला पाहिजे. त्यासाठी बाजारातून डाळ, तांदूळ आणले पाहिजेत. परंतु ते सर्व आणायला गाठीला काही हवं ना? खायलाच मिळालं नाही तर मला जगाचा निरोप घ्यावा लागेल आणि संगीताला माझा!"

"बरं, बरं! तुम्हांला वाटेल तसं करा! मी म्हणाल तर एक फुटकी कवडी देणार नाही. तुमचं संगीत ऐकलं नाही तर मी काही मरत नाही." असे म्हणत तो श्रीमंत तेथून निघून गेला.

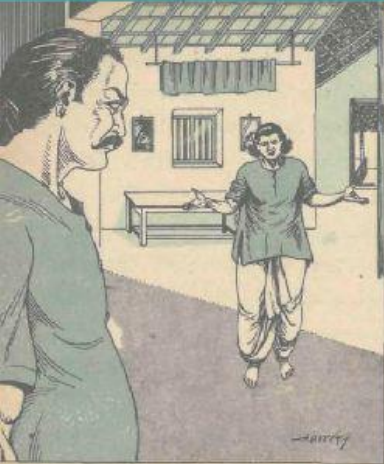
तो गेल्यावर संगीत विद्वानाची बायको म्हणाली–"शनीची बाधा टळली!"

परंतु एके दिवशी उजाडतांच तो श्रीमंत उगवला व म्हणाला–"मला आवडणारा एखादा राग वाजवा की, स्वप्नात देखील ते सूर घुमत होते. अगदी राहवलं नाही म्हणून आलो." तो श्रीमंत आपल्या वीणावादनासाठी इतकी उत्कंठा दर्शवीत असल्याचे पाहून तो संगीत विद्वान फुलला आणि वीणा घेऊन वाजवू लागला. तेवढ्यात बायकोने आठवण करून देण्यासाठी त्याच्याकडे पाहिले. म्हणून तो विद्वान आपला उत्साह थोडा आवरून म्हणाला–"मी तुम्हांला पूर्वीच सांगितलं होतं, आठवण करून देतो. संगीत ऐकून काय देणार बोला!"

तो श्रीमंत संतापला व हितोपदेशाचा सूर काढीत म्हणाला–"अहो! पुन्हा तेच! विद्येला विकणे हे किती लज्जास्पद आहे?"

विद्वान भिडस्तपणा सोडून म्हणाला– "दोन तास वाजवितो, काय? दोन शेर दूध पाठवून द्या! आहे कबूल?"

श्रीमंत तो गृहस्थ दोनाऐवजी एक शेर दिलं तर कसे या आवाजात सौदा पटविण्याच्या स्वरात बोलला. परंतु संगीत विद्वान खाली उतरायला तयारच नव्हता म्हणून त्या श्रीमंताने शेवटी कबूल केले.

संगीत विद्वानाने दोन तास वाजविले. तो श्रीमंत तितका वेळ मुंडी हलवून ऐकत होता आणि गुपचुप उठून निघून गेला. त्याने दूध पाठविले नाही.

नंतर चार दिवस तो त्या बाजूला फिरकला नाही. पांचव्या दिवशी लाळ घोटीत येऊन म्हणाला–"अहो! ऐकू तर द्या तो राग!"

संगीत विद्वान थोडा रागाच्या स्वरात म्हणाला–"तुम्ही दोन तास संगीत ऐकलेत, पण दोन शेर दूध नाही आलं?"

"ओहो! म्हणजे तुम्हांला दूध खरोखरच पाहिजे होते तर? तुम्ही थट्टेत बोललात असं वाटलं मला." आश्चर्याचा आव आणीत तो श्रीमंत म्हणाला.

"यांत थट्टा कशाची? मला खरोखरच दुधाची गरज आहे!" तो विद्वान म्हणाला.

श्रीमंत खोटे हंसत म्हणाला–"अहो, दोन शेर कशाला, चार शेर पाठवतो. करा सुरू!"

आणखी दोन तास त्याच्या कडून वाजवून घेऊन व त्याला हवे होते ते राग ऐकून घेतले त्या श्रीमंताने नंतर घरी निघून गेला. दूध पाठविले नाही त्याने.

नंतर तो मधून मधून यायचा, संगीत ऐकायचा, दूध पाठवतो म्हणायचा आणि पाठवायचा नाही, हे बरेच वेळा झाले, दूध नाही पाठविलेत म्हणून विचारले तर म्हणायचा–"विसरलो हो!" नाही तर "नंतर नक्की पाठवतो!" म्हणायचा.

शेवटी बायकोच्या आग्रहावरून त्या संगीत विद्वानाने त्या श्रीमंताविरुद्ध न्यायाधिशाकडे तक्रार नोंदविली.

न्यायाधिशाने सर्व ऐकून घेऊन त्या श्रीमंताला बोलाविले आणि विचारले–"तुम्ही यांना चाळीस शेर दूध दिलं पाहिजे, असे यांचे गाऱ्हाणे आहे! तुमचं काय म्हणणं आहे, सांगा!"

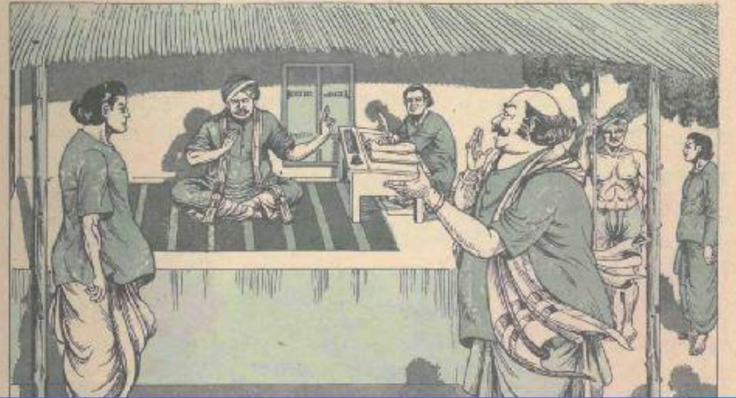
न्यायाधिशाच्या मनात आपल्याविरुद्ध गैरसमज न होऊ देण्याच्या हेतूने तो श्रीमंत, म्हणाला–"मी चाळीस शेर दूध दिले पाहिजे, हे खरं आहे, परंतु तेवढे दूध द्यायला भांडीच नाहीत हो, माझ्याकडे! कोणीतरी चोरून नेली सर्व भांडी. म्हणून तूर्त दूध पाठविणे शक्य होणार नाही."

परंतु न्यायाधीश दूधखुळा नव्हता. म्हणाला–"तुम्ही दूध द्यायला भांडी नाहीत म्हणतां, म्हणून मी असा निवाडा देतो की, तुमच्या गाईंपैकी सर्वांत उत्तम गाय निवडून ह्यांनी आपल्या घरी नेऊन दोन महीने बांधावी."

ते ऐकून श्रीमंताला डोक्यावर वीज पडल्यासारखे झाले. तो म्हणाला–"हा अन्याय आहे, प्रभो! माझ्या गाईंतील सर्वोत्तम गाय? म्हणजे काय झालं? ती दर रोज दहा शेर दूध देते हो! दोन महिने त्याने तिला आपल्या घरी नेली तर त्याच्यावरच कर्ज निघेल!"

"होय! त्याला कर्ज होईल हे खरे आहे. तर तो दर रोज दहा तास येऊन तुमच्या घरी वीणा वाजवीत जाईल आणि कर्जफेड करील!" न्यायाधीश म्हणाला.

आपली सर्वांत उत्तम गाय द्यावी लागली तरी आपल्याला हवा तो राग

किंवा रागिणी दहा तास वाजवून घेता येईल, काही बिघडलं नाही, असा विचार करून तो श्रीमंत ते नुकसान सहन करण्यास तयार झाला.

दुसऱ्या दिवशीच त्या संगीत विद्वानाने ती गाय आणून आपल्या घरी बांधली आणि त्या श्रीमंताच्या घरी त्याला हवा तो राग किंवा रागिणी वाजविण्यासाठी दहा दहा तास बसू लागला. तो श्रीमंत तास दोन तास आनंदाने डोलत ताल धरी आणि ऐके. तिसऱ्या तासापासून मान दुखू लागे आणि कंटाळा येई. हात दमून जात. थोडयाच दिवसांनी त्याला एक विचित्र तऱ्हेची डोकेदुखी सुरू झाली. तासन्‌तास साधना करण्याची संवय असल्यामुळे संगीत विद्वानाला कंटाळा यायचा तर बाजूलाच, त्याला साधना करायला चांगली संधी मिळाल्याबद्दल आनंदच झाला.

तो श्रीमंत एकदां त्याला म्हणाला— "अहो! आज नका तुम्ही त्रास घेऊ. उद्यां ऐकतो. आज घरी जा!"

"तसं झालं तर कर्ज कसं फिटायचं हो? मी आपलं कर्त्तव्य बजावून जातो." तो वीणावादक म्हणाला.

तेव्हां तो श्रीमंत मनुष्य त्या वीणावादकाला त्याच्या वीणेसह घेऊन न्यायाधिशाकडे गेला आणि म्हणाला—"महाप्रभो! या संगीत विद्वानाला आणि याच्या वीणेला मी हात जोडतो. आतां मला हे कष्ट सहन करणे अशक्य झाले आहे! तुम्हीच वांचवा आता या संकटातून!"

"मग याचं तुमच्यावरचं कर्ज फिटायचं कसे?" न्यायाधिशाने विचारले.

"ते कर्ज फेडायची गरज नाही. मला या कष्टातून वाचविलेत तर मी त्या एका ऐवजी आणखी चार गाई देतो." असे म्हणत तो श्रीमंत गळा काढून लहान मुलासारखा रडू लागला.

त्या श्रीमंताचे कर्ज फिटण्याची काळजी तर दूर झालीच, त्या विद्वानाला एकंदर पांच गाई मिळाल्या. त्यानंतर तो निश्चितपणे संगीतसाधना करण्यात निमग्न झाला.

राजनीती

फार पूर्वी कोशल देशात कुटिलसेन नावाचा राजा राज्य करीत असता त्या राज्याला लागून मणिपूर नांवाचे एक लहानसे राज्य होते. तेथील राजाचे नाव केशवसेन असे होते. त्याचा अधिकार प्रजा मानीत नसे. ते राज्य म्हणजे पांच गावांचे मिळून एक राज्य होते. पांचही गावात पांच जमीनदार होते. प्रत्येक गावातली प्रजा आपल्या जमीनदारालाच फक्त मान देई. मणिपूरचा राजा या पांच जमीनदारांच्या हातचे एक बाहुले होता.

प्रत्येक जमीनदार स्वतः राजा होण्याच्या हेतून इतर कोणाला कळू दिल्याशिवाय कुटिलसेनाची मदत मागू लागला. त्या सर्वांच्या मदतीने कोशल राजाने मणिपूरचे राज्य काबीज केले.

कुटिलसेनाने 'गरज सरो आणि वैद्य मरो!' या म्हणीप्रमाणे गरज भागल्यावर त्या लोकांचा काटा काढण्याचे ठरविले. कोशल राजाने मणिपूरचे राज्य काबीज करून घेतले त्यावेळी त्या राज्याची स्थिती फार वाईट होती. मुळांत ते राज्य गरीब आणि एका अयोग्य राजाच्या आमदानीत पांच जणांनी सत्ता बळकावल्यामुळे राज्याची दुर्दशाच झाली होती. तेव्हां त्या पांच जणांकडूनच त्या राज्यात सुधारणा करून घ्यायचे त्याने मनाशी ठरविले.

त्याप्रमाणे त्याने पांचही जणांना बोलाविले व म्हणाला—"तुम्ही पाचही जणांनी मला मदत केलीत, त्याबद्दल मी आपली कृतज्ञता व्यक्त करून असा निश्चय केला आहे की तुमच्याच पैकी एकाला ह्या राज्याच्या सिंहासनावर बसवून मोकळे व्हावे. परंतु मी तुमच्यापैकी कोणा एकाला राजा केले तर इतर चार जणांवर अन्याय केल्यासारखा होईल. म्हणून या गोष्टीचा

निर्णय प्रजेनेच करावा असे मला वाटते. तुमच्या ग्रामसभेच्या सभासदांनीच आपला राजा कोण व्हावा याचा निर्णय घ्यावा. मी लवकरच निवडणुकीची व्यवस्था करतो."

ते ऐकून सर्व जमीनदार विचारात पडले. प्रत्येकाने विचार केला, आपला गांव व आपली ग्रामसभा पूर्णपणे आपल्या अधिकारात आहे. इतर ग्रामसभांना आपल्याकडे कसे वळवून घ्यायचे? म्हणून प्रत्येक जमीनदाराने आपल्या ग्रामसभेकडे दुर्लक्ष केले व इतर ग्रामसभांच्या उन्नतीसाठी प्रयत्न करू लागला. प्रत्येकाच्या मनात निवडणूक जिंकली पाहिजे, हा एकच विचार होता.

पाण्यासारखा पैशाचा वापर होऊ लागला. गावातल्या देवळांकडे कोणी ढुंकून पहात नसे, त्यांची डागडुजी झाली. नवीन विहिरी व नवीन तलाव खणले गेले. रस्त्यांच्या दुरुस्तीची कामे सुरू झाली. दुतर्फा झाडे लावली गेली. परिणाम असा [illegible] गावात मान कमी झाला आणि इतरांच्या गावात मान वाढला.

काही दिवसांनी कुटिलसेनाने पांचही जमीनदारांना बोलाविले व म्हणाला–

"माझ्या हेरांकडून मला असे कळले आहे की तुमच्यापैकी एकालाही स्वतःच्या गावात कोणी मानीत नाहीं. तुमच्या गावचे गावकरीच तुमच्याविरुद्ध तक्रारी करीत आहेत. म्हणून तुमच्यापैकी एकदेखील राजा होण्यालायक मला तरी दिसत नाही. तेव्हां निवडणुकीचा विचार मला सोडणे भाग आहे. तूर्त मी आपला प्रतिनिधी नेमून त्याच्या द्वारा राज्य व्यवस्था चालविण्याचे ठरविले आहे."

पांचही जमीनदारांनी त्यांच्याजवळ होते नव्हते ते खर्च करून शेवटी राज्यपद ही घालविले. त्यांनी परस्परांविरुद्ध केलेला कट आणि त्यांची राज्यपद मिळविण्याची दुष्ट महत्वाकांक्षा दोन्हींमुळे ते एक सामान्य नागरिक झाले.

अक्कलेचा कांदा

एका गावात लखुजी आणि सखुबाई नवराबायको रहात असत. सखुबाई स्वभावाने आळशी होती. करू मागाहून आताच काय गर्दी असे नेहमी ती म्हणे.

लखुजी नेहमी तिच्यावर ओरडे 'आळशी ढोण!' 'झोपाळू!' वगैरे मोजक्या शब्दांनी तिची संभावना करी. तिचा भात नेहमी करपून जाई, दूध उतू जायचे, कण्या वाळत घातल्या असल्या तर बकऱ्या तोंड लावायच्या. ती जे काम हाती घेई ते कधी सुरळीतपणे संपायचे नाही.

लखुजीची म्हातारी म्हैस होऊन वाळून गेली. नवीन चांगली म्हैस विकत घेण्यासाठी त्याने पैसे जमा करून ठेवले होते. ते चांगले पांचशेवर होते. शेजारच्या गावच्या म्हशी चांगल्या दुभत्या असतात म्हणून प्रसिद्धी होती. दुसऱ्या दिवशी त्या गावाचा बाजार आहे हे कळल्यावर रात्रीच त्या गावी जायला लखुजी तयार झाला.

निघण्यापूर्वी तो बायकोला म्हणाला– "अग ए! आताच तू पेंगू लागलीस वाटते? मी सगळे पैसे घेऊन जाऊ की दोनशे घरी ठेवून बरोबर तीनशे घेऊन जाऊ?"

सखुबाई जांभया देत म्हणाली–"तुम्हांला कसं वाटते तसं करा!"

"घरात पैसे ठेवणे म्हणजे धोका आहे! तू ढोरासारखी झोपणार, कोणी येऊन तुला उचलून नेले तरी कळणार नाही तुला." लखुजी म्हणाला.

"तर घेऊन जा सर्व पैसे बरोबर!" सखुबाई म्हणाली.

"तीनशे रुपयांना चांगली म्हैस मिळेल. जास्त पैसे बाजारात कशाला न्या? दोनशे रुपये घरांत ठेवून जातो. मात्र तू थोडी

सावध रहा!" असे सांगून लखुजी फक्त तीनशे रुपये घेऊन निघून गेला.

गवऱ्याने पाठ फिरवल्याबरोबर सखुबाईने दार लावून घेतले आणि अंथरुणावर पडून घोरू लागली.

नवराबायकोचे बोलणे भिंतीला कान लावून चोर ऐकत होता. त्याला सखुबाईचा झोपाळूपणा कळलाच होता. सखुबाईचे घर थोडे एका बाजूला वस्तीपासून थोड्या अंतरावर होते. म्हणून चोराला फावले. त्याने बराच वेळ दार ठोठावले. परंतु सखुबाई उठली नाही.

आतां ती काय उठते असा विचार करून चोराने मागच्या बाजूला जाऊन भिंतीला भोक पाडले. कोणी आजूबाजूला नाही असे [illegible] अगदी अनपेक्षितपणे त्याच्या डोक्यात जोराने मुसळ पडले आणि एक किंकाळी फोडून चोर तेथेच बेशुद्ध होऊन पडला.

सखुबाईनेच त्याच्या टाळक्यात मुसळ घातले होते. त्याने दार वाजविले तेव्हां तिची झोप मोडली होती. परंतु घरात एकटी होती आणि अवेळ होती. म्हणून तिने दार उघडलं नाहीचोर भिंतीला भोक पाडतो आहे हे कळल्यावर तिला झोप कोठून येणार? ती मुसळ घेऊन त्या जागी उभीच राहली आणि चोराने डोके खुपसल्याबरो-बर अंगातली सर्व शक्ती एकवटून तिने त्याच्या टाळक्यात मुसळ घातले. नंतर त्या बेशुद्धावस्थेतच त्याला ओढून नेऊन

एका खोलीत बंद करून ठेवले आणि शांतपणे पडून राहली. उजाडतांच तिने चार जणांना बोलावून चोराला त्यांच्या स्वाधीन केले. सर्वांनी तिच्या प्रसंगावधानाची वाखाणणी केली.

दुसऱ्या दिवशी बाजार भरल्यावर लखुजीने एक चांगली म्हैस पाहून ती घ्यायचे ठरविले. म्हशीच्या मालकाने चारशे रुपये मागितले आणि अगदी शेवटची किंमत म्हणून साडे तीनशेला द्यायला कबूल झाला. घरी जाऊन पैसे घेऊन यावे म्हणावे तर हातची म्हैस जाते की काय लखुजीला वाटले.

तो विचार करू लागला, उगीच दोनशे रुपये घरी ठेवले. तेवढ्यात एक मोठ-मोठ्या मिशा असलेला म्हातारा विचारू लागला–"काय रे, तुला ती म्हैस पसंत पडली का?"

लखुजीने होकारार्थी मान हलविली.

"मग थांबलास कां? घेऊन टाक!" तो म्हातारा म्हणाला.

"नाहीं किंमत थोडी जास्त आहे. माझ्याजवळ फक्त तीनशेच आहेत!" लखुजी म्हणाला.

"खरं सांगू का, ती म्हैस आहे माझी. परंतु मी त्याच्याकडून घेतलेले कर्ज फेडू शकलो नाही म्हणून त्याला म्हैस दिली. तू घेच ती विकत. ती तुझ्यासारख्या चांग-ल्याच्या हातात पडली तर मला बरं वाटेल!" तो म्हातारा म्हणाला.

"पण काय करू हो? माझ्याजवळ पुरेसे पैरे नाहीत ना!" लखुजी म्हणाला.

"तू ते तीनशे रुपये इकडे दे. मी त्याला समजावून सांगतो आणि म्हैस तुझ्या हातात देतो, झालं की नाही?" तो म्हातारा म्हणाला.

लखुजीने जवळचे तीनशे रुपये त्या म्हाताऱ्याला दिले. त्यानंतर तो म्हातारा जो गेला तो गेलाच! लखुजीने बराच वेळ वाट पाहिली आणि शेवटी म्हैसवाल्याला जाऊन त्या म्हाताऱ्याविषयी चवकशी करू लागला.

तो म्हैसवाला लखुजीकडे थोड्याशा रागाने पहात म्हणाला–"कोण रे मिशा-वाला म्हातारा म्हणतोस? ही म्हैस माझी, माझ्या गोठ्यात जन्मली, वाढली व्यायली. आज नाइलाज झाला म्हणून विकायला निघालो.

लखुजी वेड्यासारखा सर्व बाजार फिरून आला, परंतु त्या म्हाताऱ्याचा पत्ता लागला नाही.

[illegible] गोष्टी कळल्यावर म्हटले–"अरे, तो लबाड लुच्चा कोणी भामटा होता!" लखुजीला सर्वांनी मूर्खात काढले. अगदी हताश होऊन संध्याकाळी रिकाम्या हाताने तो घरी आला. तेव्हां चांगला काळोख पडू लागला होता.

"नवी म्हैस कोठे आहे हो?" सखु-बाईने नवऱ्याला पाहतांच विचारले.

"डोंबल माझे! नशिबानेच पाठ फिर-विली!" असे म्हणत लखुजीने बाजारात घडलेल्या सर्व गोष्टी सुरवातीपासून सांगि-तल्या. सखुबाई सर्व ऐकून म्हणाली–"जाऊ द्या! होते नशिबात तेवढे राहले!" आणि नवऱ्याचे सांत्वन करू लागली.

नंतर बायकोने दाखविलेला पराक्रम ऐकून लखुजी थक्कच झाला. आपण बरोबर ओळखले नव्हते, म्हणून तिला तोंडाला येईल ते बोलत होतो, असा पश्चात्ताप करू लागला. त्या दिवसापासून त्याने बायकोच्या झोपळूपणाचा चुकूनसुद्धा उल्लेख केला नाही

डोळस आंधळा

एका गावात रामू नावाचा एक भोळा माणूस रहात असे. त्याने बापाने त्या-च्यासाठी म्हणून ठेवलेली इस्टेट वाढवून दुप्पट केली. रामूला श्यामू नावाचा मुलगा होता. त्याचे या जगाशी काही नातेच रामूला वाटे, आपण पूर्व जन्म केलेल्या पापाचे फळ म्हणून हा मुलगा आपल्या पोटी जन्माला आला आहे.

एकदां त्या गावी एक साधू आला. रामू त्याला भेटून म्हणाला–"बुवा! पूर्वजन्मी काहीतरी पाप केले होते त्याचे फळ म्हणून हा पोरटा जन्मला आहे. त्या पापातून मुक्त व्हायला काही मार्ग असल्यास सांगण्याची कृपा करावी."

"बाबा रे, मी अगदी सोपा मार्ग सांगतो. तू फक्त आजचा दिवस कोणी काही म्हटलं तरी ते न ऐकतां कोणी काही मागितले तर ते दे!" तो साधू म्हणाला.

रामू लगेच घरी गेला आणि घराची सर्व दारे बंद करून ठेवून आत स्वस्थ बसून राहला. तेवढ्यात कोणीतरी येऊन दार ठोठावले. रामूने घाबऱ्या घाबऱ्या थरथर कापत दार उघडले. दार ठोठा-वणारा त्याचा मुलगा श्यामूच होता.

"काय हो बाबा! सर्व दारं बंद करून बसलां आहां ऐन दुपारी?" श्यामूने बापाला विचारले.

रामूने सर्व काही मुलाला सांगितले. श्यामू थोडा विचार करून म्हणाला–"होय ना, मग आजचा दिवस तुम्ही जंगलात कोठे तरी काढा! एक पैसादेखील खर्च होणार नाही!"

वाटेत त्याला कोणीतरी भेटला आणि पाय भाजत आहेत असे म्हणत त्याने रामूकडे त्याच्या वहाणा मागितल्या. त्या दिवशी कोणी काही मागितले तरी दे

म्हणून साधूने सांगितले होते, म्हणून रामूने वहाणा काढून दिल्या.

आणखी काही अंतर चालून गेला तर एक बाई तान्ह्या मुलाला घेऊन जात होती. ऊन 'मी' म्हणत होते. तिने छत्री मागितली, ती रामूने दिली.

आतां पायात वहाणा नव्हत्या व डोक्यावर छत्री नव्हती तरी तो उन्हांत चालत राहला. इतक्यात रामूला एक म्हातारा भेटला. त्याने रामूजवळ सदरा मागितला. रामूने बोलल्याशिवाय सदरा काढून दिला.

अगदी जंगलाच्या कडेला रामू पोचला असेल, तेव्हां त्याला एका चोराने गाठले आणि म्हणाला–"मुकाटयाने कंबरेचे धोतर सोडून देतोस की...!" रामूने ते ऐकून डोक्याचे पागोटे सोडून कंबरेला गुंडाळले आणि धोतर सोडून दिले.

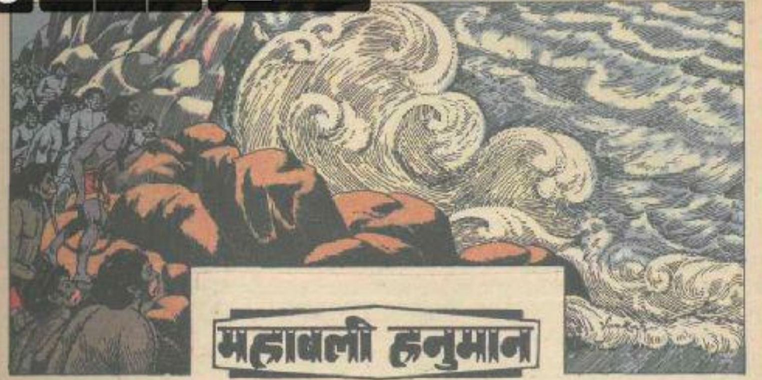
तो आणखी थोडा दूर गेला. त्याला कोणी थोर पुरुष दिसले व म्हणाले–"हे पहा, तुम्ही जातां आहां त्या वाटेवर ढोपरभर चिखल आहे, संभाळून जा."

त्या माणसाने सावध केले असून तिकडे दुर्लक्ष करून तो पुढे चालू लागला आणि चिखलात रुतला. परंतु तो थोर पुरुष जवळच होता. तो धावला व त्याने रामूला चिखलातून बाहेर काढले.

सर्व अंग चिखलाने भरलेले होते. रामूने आतां पुढे जायचा विचार सोडला व त्या साधूला येऊन भेटून त्याने जंगलात त्याच्यावर आलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला.

तो साधू स्मित करून म्हणाला–"भल्या माणसा! मी तुला सांगितलं त्याचा भलताच अर्थ करून घेतलास! कोणी मागितले असतां तू द्यायला लागल्यावर कोणी काही म्हटलं तरी तू तिकडे दुर्लक्ष कर, असा माझ्या म्हणण्याचा अर्थ होता. यापुढे तरी तू आपला लोभीपणा सोड आणि तुझ्याजवळ जें आहे त्यातले शक्य तेवढे गरजवंताला देण्याचे मनाशी ठरव. त्याहून मोठे पुण्य ते काय असणार?"

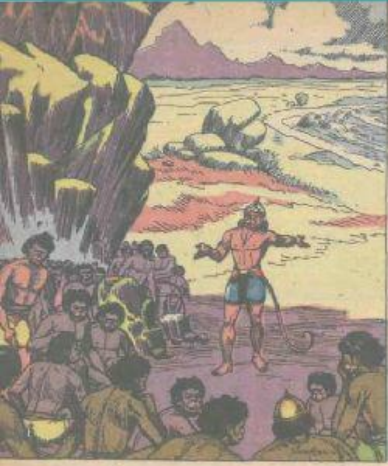
महाबली हनुमान

संपातीने सीता कोठे आहे, हे सांगितल्यावर वानरांना इतका आनंद झाला की ते उड्या मारू लागले व रामनामाचा घोष करू लागले. वानरे समुद्र पार करण्याच्या हेतूने समुद्राच्या काठी आली. परंतु तो अफाट समुद्र पाहून त्यांची छाती धडधडली. समुद्राच्या त्या भयंकर लाटा पाहूनच त्यांचा सर्व उत्साह थंड पडला. समुद्रात भयंकर प्राणी असतात हे त्यांनी ऐकले होते. त्याच बरोबर समुद्र एका बाजूला शांत दिसला तरी दुसऱ्या बाजूला लाटांचे तांडव नृत्य चालूच होते. ते सर्व पाहून वानरांचा होता नव्हता तो सर्व धीर खचला. नदीचा दुसरा काठ अलीकडून दिसतो तसा समुद्राचा दिसत नव्हता.

"आतां पुढे काय?" वानर हा प्रश्न करून परस्परांची तोंडे पहात होते.

आपले अनुयायी आणि साथीदार समुद्राला पाहून भ्यालेले पाहून अंगद त्यांना म्हणाला–"घाबरून जाऊ नका. भय हे आपल्यालाच आंतून पोखरून काढते. ही वेळ आपला पराक्रम दाखविण्याची आहे. हातपाय गाळून बसण्याची नाही."

ती रात्र सर्वांनी समुद्र किनाऱ्यावरच काढली. दुसऱ्या दिवशी उजाडताच अंगदाने सर्व वानर सैन्य एकत्रित केले. सर्व वानरांना एकत्रित करण्याची शक्ती फक्त अंगदाच्या व हनुमानच्या अंगात होती. इतर कोणाला ते साध्य नव्हते.

अंगद सर्व वानरांना संबोधन करून म्हणाला–"आपल्यापैकी हा समुद्र पार करून जाणारा कोणी आहे का? त्याने लंकेला जाऊन सीतेचा शोध काढावा आणि सुग्रीवाच्या आज्ञेचे पालन करून सर्वांना वांचवावे. लंका येथून शंभर योजनांवर आहे, हे आपल्याला संपातीकडून कळले आहे. तेव्हां इतके अंतर ओलांडून पलीकडे जाऊन जो परत येईल तोच आपणां सर्वांचे सुग्रीवाच्या रागापासून रक्षण करू शकेल. तोच आपल्या सर्वांच्या मुलांची भेट होऊ देण्यास आणि पुढील आयुष्य सुखाने घालविण्यास मदत करणारा होईल. सुग्रीवाला आणि लक्ष्मणाला आपले तोंड दाखवायला सहायक तोच महावीर ठरणार आहे. तेव्हां हा समुद्र पार करून लंकेला कोण जाऊन यायला तयार आहे, हे बोला. हे संकट टळेल असे काही तरी करा."

परंतु कोणी तोंड उघडले नाही. सर्वांच्या माना खालीच होत्या. दगडाच्या मूर्तींसारखे सर्व गप्प बसून होते.

सर्वांना गप्प बसलेले पाहून अंगद पुन्हां म्हणाला–"तुम्ही सर्व थोर पराक्रमी शूर व वीर आहां! प्रसिद्ध व थोर कुळात तुम्ही जन्म घेतला आहां. तुम्हांला अटकाव कोठेही नाही अशी तुमची कीर्ती आहे. तेव्हां तुम्ही किती अंतर उड्डाण करून कापू शकाल एवढे तरी सांगा!"

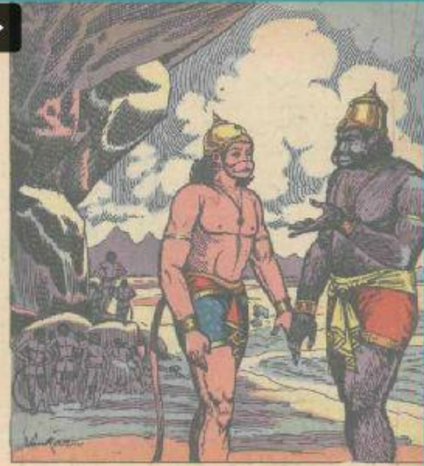
तेव्हां काही वानरवीरांनी आपापल्या शक्तिसामर्थ्याचे वर्णन केले. गज म्हणाला–"मी दहा योजन दूर उडी मारू शकेन." गवाक्षाने तो वीस योजन उड्डाण करू शकेल असे सांगितले. गवाक्ष तीस योजन म्हणाला. शरभ चाळीस योजन म्हणाला. गंधमादन पन्नास योजन म्हणाला. मैंद साठ योजन म्हणाला. द्विविद सत्तर योजन म्हणाला तर सुषेण ऐंशी योजन म्हणाला.

त्यानंतर जांबुवंत म्हणाला–"मी एके काळी उड्डाण करण्यात फार पटाईत होतो. परंतु आतां वार्धक्य आल्या कारणाने माझा थोर खचला आहे. तरी हे रामाचे कार्य आहे म्हणून अंग चोरून चालणार नाही. मी जोखीम घ्यायला तयार आहे. तुम्ही मला उड्डाण करायला सांगितलेत तर मी नव्वद योजन नक्कीच उड्डाण करू शकेन."

सर्व म्हणाले ते शांतपणे ऐकून घेऊन अंगद म्हणाला–"शंभर योजने उड्डाण मी करू शकेन. परंतु मी परत येऊ शकेन की नाही. एवढीच शंका मला आहे."

ते ऐकून जांबुवंत म्हणाला–"होय रे, तुझ्या शक्ति सामर्थ्याची कल्पना आम्हांला नाही का? शंभर योजनेच काय हजार योजने सुद्धां तू उड्डाण करू शकशील आणि परत सुद्धा येऊ शकशील. आम्हांला त्यांत शंका किंवा संदेह मुळीच नाही. परंतु तू किती झालास तरी युवराज आहेस. म्हणून तुला कोणत्याही परिस्थितीत जाऊ देता येणार नाही. तू आमच्या पैकी पाहिजे त्याला पाठव, परंतु स्वत: जाऊ नकोस! तुझे कुशल सुख पाहणे आमचे कर्त्तव्य आहे. तूच लंकेला गेलास तर आम्हांला इकडे कोण संभाळील? आमच्या हातून कोणतेच काम होणार नाही!"

ते ऐकून अंगद म्हणाला–"तुम्ही म्हणता त्याप्रमाणे मी समुद्र पार जायचे नाही, तुमच्यापैकी कोणी जाऊ शकत नाही, तर मग आपण उपोषण करून प्राणत्याग करा-

वयाचा का? काम पूर्ण केल्याशिवाय किष्किंधेला परतलो तर जिवंत राहणे शक्य आहे का? तो सुग्रीव आपल्याला जिवंत सोडील का? तेव्हां जांबुवंता! तूच सांग काही मार्ग आहे का? तूच आमच्यातला वयाने वृद्ध आहेस, तुला माहीत नाही, म्हणून तूच बोल!"

तेव्हां जांबुवान अंगदाला म्हणाला–"काम होणार आणि नक्की होणार! हे कार्य पुरे करू शकणारा, हा पहा येथे आहे, शांतपणे काही बोलल्याशिवाय एका बाजूला गप्प बसला आहे." असें म्हणत त्याने एका बाजूला गप्प बसलेल्या हनुमानाच्या खांद्यावर हात ठेवला आणि म्हणाला–

"हनुमंता! तू सर्व वानरात महाबली म्हणून प्रसिद्ध आहेस. तू सर्व शास्त्रांचा अभ्यास केला आहेस. तुला सर्व माहीत आहे, तरी असा गप्प कां बसला आहेस? त्या गरुडाच्या पंखात जेवढे बळ आहे तेवढे बळ नक्कीच तुझ्या अंगात आहे. पराक्रमात तू सुग्रीव व लक्ष्मणाची बरोबरी करू शकशील इतका शूर आहेस. इतर प्राण्यांशी तुझ्या पराक्रमाची तुलना करणे हास्यास्पदच ठरेल: बाबा! तू विसरलास का, जन्मल्याबरोबर तू फळ समजून सूर्याला खायला धावला होतास. तेव्हां उड्डाण करण्यात तुझी बरोबरी कोण रे करू शकेल? तू आतां आपल्या त्या शक्तीचा उपयोग कर आणि समुद्र पार करून जाऊन ये."

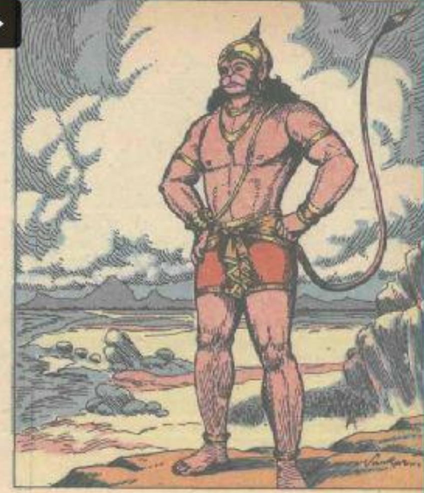
ते ऐकतांच अत्यद्‌भुतपणे हनुमानाचा देह अमर्याद वाढू लागला. हनुमान समुद्र पार करण्यास तयार झालो आणि त्याचे शरीर आकाशाला भिडलेले पाहून सर्व वानरांना अत्यानंद झालेला आणि त्यांनी हनुमानाची स्तुती व प्रशंसा सुरू केली. त्यांची ती स्तुती चालू असता हनुमान वामनासारखा लघु रूप सोडून विराट रूप धारण करू लागला. त्याबरोबर त्याचे बळ व पराक्रमदेखील वाढू लागल्याचे दिसले त्याचे रूप त्यावेळी धुराशिवायचा प्रज्वलित अग्नी जसा असतो तसे दिसत होते.

हनुमान नम्रपणे सर्व वृद्ध वानरवीरांना वांकून नमस्कार केला. तो म्हणाला–"वायू जसा सहज आणि अति वेगाने समुद्र ओलांडतो तसा मी पार हा समुद्र करतो. मी वाटेत कोठेही थांबणार नाही. मी सकाळी उदयगिरीवरून सूर्याबरोबर निघतो आणि त्याला भेटायला परत समोरा त्याच्या आधी अस्ताचलावर पोचतो आणि येतो. मी आकाशांतून उड्डाण करीन तेव्हां त्या वेगाने समुद्र माझ्याबरोबर येईल की काय असे वाटते आहे. मी आकाशात उडत असतां आकाशातल्या ढगांची पांगापांग होईल. पर्वत हादरून जातील. मी सीतेला पाहून नक्कीच परतेन. मला शुभशकून दिसत आहेत. जरूर वाटल्यास सर्व लंकाच उचलून घेऊन येतो." हनुमान ते बोलत असतां वानरांना आनंद होत होता. त्याचबरोबर त्यांना आश्चर्यही वाटत होते.

जांबुवान त्याला म्हणाला–"बाबा रे! तुझ्या शक्तीची कल्पना मला नाही का? पण तुलाच आपल्या शक्तीचा विसर पडतो. कोणी आठवण करून दिल्यावरच तुला आठवते. तू काय वाटेल ते कर आणि आमची काळजी व चिंता दूर कर. तुला तुझ्या कार्यात सिद्धी प्राप्त होवो, यासाठी आम्ही ध्यान धरून बसतो. आमच्या आशीर्वादाने तुला समुद्र पार करण्यात यश प्राप्त होवो! आम्हा सर्वांचे जिणे मरणे तुझ्या हातात आहे."

"मी आकाशात उड्डाण करीन तेव्हा जमीन जागच्या जागी राहणार नाही, नक्कीच हलू लागेल. म्हणून मी या महेंद्र-पर्वतावर चढतो.

त्याने उड्डाण करण्यापूर्वी हातांनी व पायांनी पर्वताला दाबून चाचपून पाहिले. पर्वताला आपण अचल म्हणतो व मानतो. परंतु हनुमानाने उड्डाण केले त्या वेळी पर्वत बराच वेळ हादरत राहला. त्याच्या-वरचे अनेक वृक्ष हलू लागले आणि त्यांची फुले गळून पडली. दगड व खडक गडगडत

गुहांत राहणारे पशुपक्षी आक्रोश करून ओरडू लागले. पर्वतावर राहणारे ऋषी व मुनी आणि त्यांचे विद्यार्थी पृथ्वी दुभंगली तर नाही या विचाराने घाबरून गेले. विद्याधर आपल्या स्त्रियांना घेऊन आकाशात उडून संचार करू लागले. त्यांना महाबली हनुमानाचा विराट देह दिसला.

हनुमानाने उड्डाण करीत असतां आपली शेपटी उंच उभारली, मुठी आवळल्या, पायखाली सोडले आणि श्वास रोखून ठेवला आणि आकाशमार्ग आक्रमित असतां वानरांना संबोधन करून म्हणाला–"मी लंकेला निघालो आहे. तेथे मला सीता

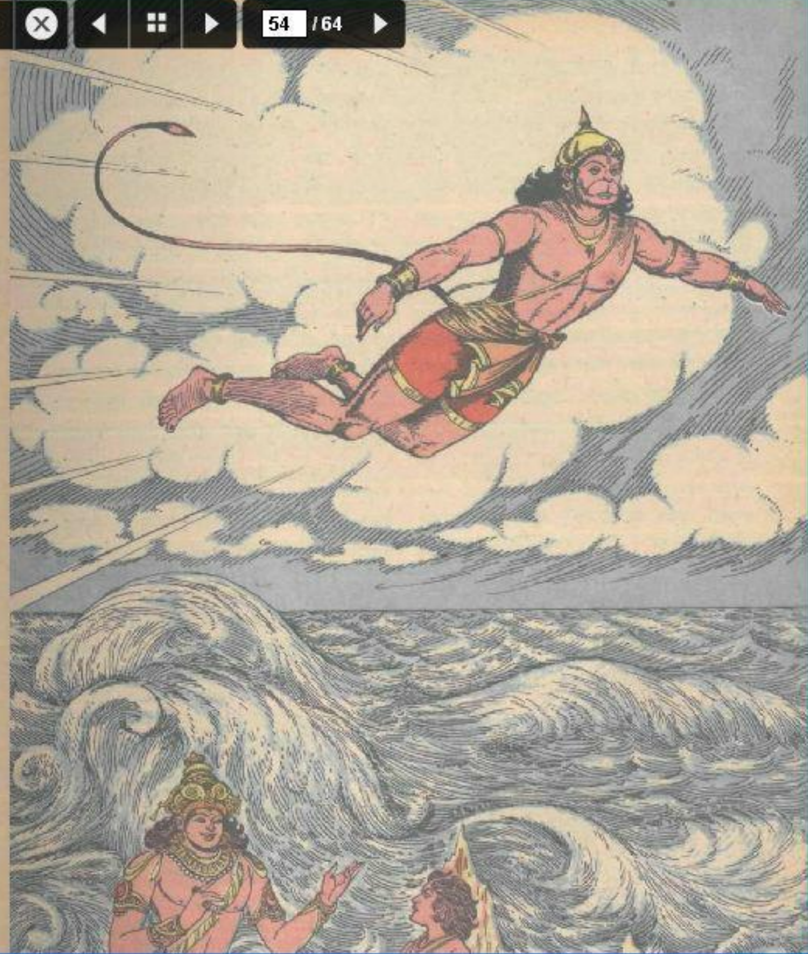
लोकात जाईन, तेथे देखील सीता दिसली नाही तर परत लंकेला येऊन रावणाला बांधून घेऊन येईन. नाही तर रावणासह लंकेलाच उचलून घेऊन येईन."

असे सांगून हनुमानाने आकाशात उड्डाण केले. त्याच्याबरोबर अनेक वृक्ष उडू लागले. त्याचा सर्व देह आणि सर्व समुद्र फुलांनी झांकला गेला. हनुमान पुढे दोन्ही हात करून जात असतां पांच फडांचे दोन नाग वेगाने जात असल्यासारखे भासत होते. त्याचे दोन्ही डोळे उगवणाऱ्या सूर्यचंद्रांसारखे दिसत होते. त्याची शेपटी ताठ आकाशात उभी होती.

हनुमान आकाशात अति वेगाने उडत असतां त्याच्या बोटाच्या आघाताने वाऱ्याचा आवाज घनगर्जनेसारखा ऐकू येत होता. लंकेच्या दिशेने जात असतां तो शेंडे नक्षत्रासारखा भासत होता. त्याची सावली समुद्रावर दूरवर पसरली होती व ती अति वेगाने धावत होती. तो जात होता त्या दिशेला समुद्र उफाळून वर येत असलेला भासत होता.

अशातऱ्हेने हनुमानाला जात असलेला पाहून समुद्र विचार करू लागला–"मी या हनुमानाला सहाय्य करणे आवश्यक आहे. हा ईक्ष्वाकु कुळात जन्मलेल्या रामाच्या कार्यासाठी जात आहे. माझा उद्धार करणारा सगर राजासुद्धा ईक्ष्वाकु कुळातच जन्मला होता. त्याच्या नावावरूनच मला सागर हे नाव मिळाले. म्हणून या हनुमानाला अर्ध्या वाटेवर थोडी विश्रांती लाभेल असा प्रयत्न करतो."

असा विचार करून समुद्राने मैनाक पर्वताला बोलाविले व म्हणाला–"हे मैनाक पर्वता! तुला इंद्राने राक्षसांना पाताळ लोकात दाबून ठेवण्याची आज्ञा देऊन पाठविले होते, नाही का? आतां तू समुद्राच्या तळापासून समुद्राच्या पातळीवर आले पाहिजेस. हनुमान तू आहेस त्या वाटेने लंकेला उडत जातो आहे. तो तुला ओलांडून पुढे जाण्यापूर्वी तू आपले सुवर्ण शिखर समुद्राच्या पातळीवर येईल असा

उंच हो, म्हणजे हनुमानाला थोडी विश्रांती घेण्यास सोयीचे होईल."

लगेच मैनाक पर्वत वाढू लागला व समुद्राच्या पातळीवर दिसू लागला. तो पर्वत आपली वाट अडवायला येत आहे असे वाटून हनुमानाने त्याला आपल्या एका खांद्याने बाजूला सारण्यासाठी धक्का दिला. तेव्हां ते शिखर तुटले.

हनुमानाचे ते अतुल्य बळ पाहून मैनाक पर्वत घाबरून गेला आणि मानवरूप धारण करून पर्वताच्या शिखरावर उभा राहून म्हणाला–"हे हनुमंता! तुझ्या बळाची व पराक्रमाची कोणाला कल्पनातरी होणे शक्य आहे का? कोणत्याही प्राण्याला शक्य नाही अशा समुद्राला पार करून तू जात असतां तुला कोणत्याही प्रकारचा थकवा वाटला नाही, उलट तू मला धक्का देऊन पाडलेस. तू काही वेळ या माझ्या शिखरावर विश्रांती घे. समुद्र रामाचा पूर्वज राजा सगर याच्या कृपेने व त्याच्या मुलांच्यामुळे नावा रूपास आला व कृतकृत्य [illegible] म्हणून समुद्राची इच्छा होती की रामकार्यासाठी तू जात असतां मी तुला विश्रांती घेण्यासाठी थोडी सोय करावी आणि अशातऱ्हेने सगराने केलेल्या उपकाराची फेड अल्प का होईना व्हावी. म्हणून मी त्याच्या वतीने तुला थोडा वेळ येथे विश्रांती घेण्यास विनंती करीत आहे!"

त्यानंतर मैनाकपर्वत हनुमानाला आणखी पुढे म्हणाला–"तू वायुसुत आहेस म्हणूनही मी तुझी थोडी सेवा केली पाहिजे. त्याला कारण आहे. त्रेतायुगात पर्वतांना पंख होते. ते आकाशात उडत. ते खाली पडले तर प्राणहानी होईल अशी भीती ऋषी मुनींना व देवांना वाटली. म्हणून देवेंद्राने आपल्या वज्रायुधाने सर्व पर्वतांचे पंख तोडून टाकले. देवेंद्र येत असतां वायुदेवाने मला दूर ओढून नेऊन वज्रायुधाच्या हातून वांचविले आणि समुद्रात उतरविले. म्हणून मी वायुदेवाचा फार ऋणी आहे. म्हणून तू माझे आतिथ्य स्वीकार कर. तुझ्या दर्शनाने मला अपार आनंद झाला आहे."

अमरवाणी

य एव नैव कुप्यंते,
न लुभ्यन्ति तृणेष्वपि,
तएव न: पूज्यतमा:
ये चापि प्रि[illegible]दिन: ॥ १ ॥

[ज्यांना राग येत नाही, ज्यांना गवताच्या काडीबाबतदेखील लोभ नाही आणि जे गोड बोलतात, ते आपल्याला आवडतात.]

यस्समुत्पतितं क्रोधं
क्षम यैव निरस्यति
यथोरगस्त्स्वचं जीर्णां
स वै पुरुष उच्यते ॥ २ ॥

[जो कोणी आपला क्रोध आपल्या सहन शक्तीने, साप आपली कात टाकतो तसा, सोडतो तोच खरा पुरुष होय!]

क्षमा शस्त्रं करे यस्य
दुर्जनं किं करिष्यति?
अतृणे पतितो वह्नि:
स्वयमेवोपशाम्यति ॥ ३ ॥

[क्षमा हे ज्याचे शस्त्र आहे, त्याच्याविरुद्ध दुर्जन काय करू शकणार? गवत नसलेल्या जागी पडलेला अग्नी आपोआप विझतो.]